

УРЫСЕЙ ФЕДЕРАЦЭМ ЕГЪЭДЖЭНЫГЪЭМРЭ
ЩІЭНЫГЪЭМКІЭ МИНИСТЕРСТВЭ
ЩІЭНЫГЪЭМКІЭ ФЕДЕРАЛЬНЭ АГЕНТСТВЭ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЭ ЩІЭНЫГЪЭ НЭХЪЫЩХЪЭ ЕТЫНЫМКІЭ КЪЭРАЛ
ЩІЭНЫГЪЭ ІУЭХУЩІАПІЭ «БЭРБЭЧ ХЪ.М. И ЦІЭР ЗЕЗЫХЪЭ
КЪЭБЭРДЕЙ-БАЛЪКЪЭР КЪЭРАЛ УНИВЕРСИТЕТ»

УНЭЛОКЪУЭ В.ХЪ., ФИІЭПЩЭ М.А.

АДЫГЭБЗЭ МАКЪЫДЖЫМКІЭ ЛЭЖЫГЪЭХЭР
(студентхэмпрэ еджаклуэхэмпрэ папщлэ)

УДК 81' 34 = 35 (075.8)

ББК 81 я 73

Рецензенты:

кандидат филологических наук, доцент кафедры кабардинского языка КБГУ
З.Г. Хутежев

кандидат филологических наук, преподаватель педагогического колледжа
КБГУ **А.Х. Пазов**

Составители: Унатлоков В.Х., Фиापшева М.А.

Сборник упражнений по фонетике кабардинского языка: учебное пособие /
В.Х. Унатлоков, М.А. Фиапшева. – Нальчик: Каб.-Балк. ун-т, 2015

Пособие является сборником упражнений по фонетике кабардинского языка и входит в учебный комплекс с учебником «Кабардино-черкесский язык (создание письменности, фонетика и фонология, морфология, синтаксис)» под ред. доктора филологических наук М.А. Кумахова. В пособии дан разнообразный дидактический материал, разработана четкая, эффективная система занятий. Достаточно широкий языковой материал даёт учителю возможность вести работу выборочно, учитывая определенные трудности, и использовать различные упражнения как в начале прохождения темы, так и в конце, в качестве контрольных заданий.

Материал сборника адресован студентам педагогических вузов, учащимися школ, гимназий и колледжей.

ПСАЛЪЭПЭ

Иджырей къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и макъыджыр (фонетикэр) егъэджаклуэ шагъэхъэзыр еджаплэ нэхъыщхъэхэм (Къэбэрдей-Балъкъэрым къэрал университетым, Адыгей къэрал университетым, Къэрэшей-Шэрджэс къэрал университетым), курыт еджаплэхэм, гимназиэхэм, колледжхэм щыджыным къалэну къегъэуу программэм ипкъ итклэ студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ теорие и лъэныкъуэклэ щлэныгъэ ягъуэтыным и мызакъуэу, бзэм и луэхугъуэхэр абыхэм езыр-езыру зэпкърахыфу есэн хуейуэ. Теорием ехъэлла щлэныгъэхэр студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ макъыджымклэ (фонетикэмклэ) ядж къызэдждэ бзэхабзэм (грамматикэхэм), тхылъхэм, зэреджэ дэфтэрхэм (пособиехэм) кърах. Студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ къащлэ щлэныгъэхэр зэрагъэубыдын, абыхэм нэхъри хагъэхъуэн папщлэ, практикэм ехъэлла семинархэр, урокхэр ирагъэклуэк. А семинархэмрэ урокхэмрэ студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ бзэмклэ зэрыщылэжъэн тхылъ щылэн хуейщ, зэджахэмрэ къащлахэмрэ зэрызэрагъэубыдын лэжыгъэхэмрэ къызэрапщытэж упщлэхэмрэ иту. Ар къэтлътэри мы лэжыгъэр дгъэхъэзыраш, филологием и унэтлыныгъэу адыгэбзэмрэ литературэмклэ егъэджаклуэ лэщлагъэ зэзыгъэгъуэтыну студентхэм, курыт еджаплэхэм, гимназием, колледжхэм щеджэ еджаклуэхэм папщлэ.

Тхылъым итщ иджырей адыгэ тхыпсэбзэ (литературэбзэ) макъыджым (фонетикэм) ехъэлла теорие клэщлхэр, абы къызэщлэиубыдэ терминхэр зыубзыху тхыгъэхэр, зэджар къызэрапщытэжын лэжыгъэхэр темэ-темэклэ зэпыудауэ къыщыхъащ. Мы тхылъым къыщыгъэлъэгъуащ иджырей къэбэрдей-шэрджэсыбзэ макъыджым (фонетикэм) къызэщлэиубыдэ мыпхуэдэ темэхэм ехъэлла лэжыгъэхэмрэ тестхэмрэ: 1) бзэм и макъхэр; 2) алфавитымрэ дамыгъэмрэ (графикэмрэ); 3) макъзешэхэр; 4) макъ дэклуашэхэр; 5) пычыгъуэ, ударенэ, транскрипцэ; 6) фонетикэм ехъэлла зэхъуэклыныгъэхэр. Адыгэбзэ макъыджым (фонетикэм) и къаухыыр куууэ зыдж студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ зи гугъу тцла, бзэм и макъхэмрэ хьэрфхэмрэ епха темэхэр къагурылуэн папщлэ, мы тхылъым ит лэжыгъэхэмрэ тестхэмрэ мыхъэнэшхуэ ялэщ. Ахэр хуэунэтлащ студентхэмрэ еджаклуэхэмрэ адыгэбзэ макъыджымклэ (фонетикэмклэ) щлэныгъэ

куу егъэгъуэтыным, абы кызыэщӀубыдэ термин зэмылӀужыгъуэхэм щыгъуазэ хуэщӀыным, я анэдэльхубзэр фӀыуэ егъэльэгъуным, иджырей къэбэрдей-шэрджэсыбзэ макъыдж (фонетикэ) курсым кыигъуэв къалэнхэмрэ мурадхэмрэ гъэзэщӀа хъуным.

Тхылъым дыщелэжыым адыгэбзэм иджыри къэс хэмытауэ терминыщӀэ зыбжанэ кыхэдгъэхъащ, псалъэм папщӀэ: *бзэхабзэ* (грамматикэ), *бзэщӀэныгъэдж* (лингвист), *жъэмакъ* (фонемэ), *жъэмакъзешэ* (фонемэзешэ), *жъэмакъ дэкӀуашэ* (фонемэ дэкӀуашэ), *макъыдж* (фонетикэ), *тхыпсэбзэ* (литературэбзэ), *хъурыщӀафэ* (глагольная форма), н. БзэщӀэныгъэм емыхълӀа фӀэщыгъэщӀэщӀэ зыбжани ди тхылъ цыкӀум кыщыдгъэльэгъуэн хуей хъуащ, псалъэм папщӀэ: *дзасэл* (шашлык), *къэлэрдадий* (тюльпан), *пцэкӀыхь* (жираф), *тхыпсэ* (литературэ), *тхыпсэдж* (литературэдж), *тхыпсей* (литературщинэ), *тхъэдадий* (мэджытжыгъ гъэгъа), н.

Тхылъыр кызыэрыфщыхъуар, дагъуэу хуэфщӀахэр е зэрэбгъэфӀакӀуэ хъуну чэнджэщхэр Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым адыгэбзэмкӀэ кафедрэм кьевгъэхъыну дынывольэу.

1. БЗЭМ И МАКЪХЭР

Дэтхэнэ лъэпкъми езым и бзэ илэжщ. Дэ ди бзэр адыгэбзэщ. Ар дахэщ икли шэрыуэщ. А бзэмклэ адыгэхэр дызэгуролуэ, дигу иль зэжыдолэ, къэтщлэну дызыхуейм дыщлоупщлэ. Ди бзэмклэ доджэ, дотхэ. Дыщеджэклэ макъхэр дэ кыдопсэлъ икли зэхыдох. Хьэрфхэр дотх икли долъагъу. Иджырей адыгэбзэм макъу илэм нэхърэ хьэрфу хэтыр нэхъыбэщ.

Лэжыгъэ 1. Псалъэ къэс макъ дапщэ хэтми, къэвгъэлагъуэ. Макъхэмрэ хьэрфхэмрэ щызэтемыхуэхэр вгъэбелджылы.

Арджэныпс, бэдж, вагъэбдзумэ, гыбзэ, гуэгъу, гъэфлэж, гъуазджэ, дурэш, джэдыклафэ, дзэщхьэл, емынэ, ёлкэ, жэзнэч, пхъэкъу, пхъэнклакълуэ, мэзхъумэ, мастэкъуаншэ, компьютерытх, псантхуэ, тхыдэтх, тхуэрыклуэгъуэ, тхылъымплэпс, псыгуэн, гухьэр, тхыпсэ, хьэжыгуэн, аффикс, тхэгурымагъуэ, компьютерщыж, бжэмышхыщл, жыхапхъэкъутэ, щхьэцыщ, щхьэхуещэ, тхыпсэдж, статья, азэн, аклэ, бейгуэл, къуэды, къунан, кхъуейплъыжкълэрыщлэ, лэджэн, мухьэрэб, турыхь, хьэбзэгутхьэмпэ, шындэбзий, lymplэ, мышцэгуэн.

Лэжыгъэ 2. Псалъэхэм я мыхьэнэр къэвгъуэт, абы зезыгъэхъуэж жьэмакъхэр щлэфтхьэ. Жьэмакъклэ зэджэр кыжыфлэ. Ар макъым сытклэ кыщхьэщыклрэ?

Адыгэш – адыгэл – адыгэщл, бадзэ – бажэ – банэ, гупклэ – гупллэ – гупсэ, гъуазэ – гъуамэ – гъуанэ, гъуатлэ – гъуафэ – гъуахуэ, джэдыклэ – джэдыхъуэ – джэдылъэ – джэдыллэ, жьэн – щэн – гуэн, мышцэ – дыщэ – шыщэ, напэ – нащэ – нанэ, псалъэ – пщальэ – пщашэ, хей – мей – цей – шей, флыщлэ – флыщлэ – флыгъуэ, мывэ – мавэ, бжэ – бзэ – бжъэ, псэ – псы, мэз – нэз – гъуэз, сабэ – самэ – санэ, щлаплэ – щлыплэ, хьэуа – хьэуэ, щакълуэ – щлакълуэ, соджэ – доджэ – фоджэ, стхаш – птхаш, дахэ – дадэ – данэ, пшэ – псэ – пщэ, лъэгу – лэгу – нэгу, гуащэ – гуакълуэ – гуахъуэ – гъуахъуэ, пшынэ – псынэ, пщыгъэ – пщагъэ, нэшхуэ – пэшхуэ – жьэшхуэ, бзэ – бзу – бзы, фэ – фо – фу – фа, модэ – мыдэ, лъы – лъэ, купль – купкъ.

Лэжыгъэ 3. Къифтхыкл, щапхъэхэм кыщыклуэ жьэмакъхэм псалъэм и мыхьэнэм зрагъэхъуэжрэ зрамыгъэхъуэжрэ, ахэр зэрызэхушытыр кыжыфлэ.

Дэтхэнэр жьэмакъми, дэтхэнэр абы и гуэгъу (вариант) къэкълуэкълэми вгъэбелджылы. Жьэмакъхэр щызэблэгъэувыклá (метатезэ) псалъэхэр щхъэхуэу кыыхэфтхыкл.

Ахъшэ – ашхъэ, купкъ – кумкъ, джанэ – гъанэ, дэдей – дыдей, шабзэ – хабзэ, сабэ – щабэ, ахъшэм – ашхъэм, къуэш – зэш, лунклыбзэ – клынлубзэ, нэху – нэф, гъуэгъу – гъуогу, къулай – къулей, бэджыхъ – джэбыхъ, жэщ – жэш, абыхэм – ахэм, къэкълуащ – къэкълуась, дэтхэнэ – дэхэнэ, лэу – ло, шэрхъ – шархъ, лэльэщл – лэльощл, гъавэ – гъашэ, гын – шын, блыщхъэ – блащхъэ, благъэ – благъуэ, бгъэлыгубэ – бгъэлэгубэ, узылэ – узыфэ, фэгъу – гуэгъу, хъэм – хъэщ, шай – шей, сыту – сату, выгу – гув, пщэфлаплэ – пщэплаплэ, нэгъу – нэкълу, гупсысэ – гупщысэ, дагъэ – уагъэ, псыпэ – псапэ, ажыгъафэ – ажэгъафэ – ажэкъафэ – хъэжыгъафэ, къанжэ – къанджэ, чырбыш – кырбыш, кыымцлэ – кыыпцлэ, лъамцлэ – лъапцлэ, губгъуэ – губгъэ, гъуэрыгъуапщкълуэ – гъуэрыгъапщкълуэ – гъуэругъуапщкълуэ, къутх – къунтх, мафлэ – нафлэ, щхъэгъумбжэ – щхъэгъумжэ – щхъэгъубжэ, къуагъ – къуаргъ, уафэ – тафэ, лажьэкъым – лажьэлым, абдж – амдж.

Лэжыгъэ 4. Псалъэхэр къифтхыкл, урысыбзэклэ зэвдзэкл. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым хыхъэхэр зы екъуаклэ, адрей кавказыбзэхэм щыщхэр екъуаитклэ щлэфтхъэ. Тыркубзэм и лъапсэгъу бзэхэр хъурейуэ къэфтхыхъ. Къедбжэкла бзэхэм щыщу, макъ нэхъ мащлэ дыдэ зилэр скобкэм дэвгъэувэ, макъ нэхъыбэ зилэ бзэр зэпэплимэу къэфтхыхъ. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым хыхъэхэм макъ дапщэ ялэми, бжыгъэклэ къэвгъэлыагъуэурэ ищхъэм тефтхэ.

Адыгэбзэ, урысыбзэ, куржыбзэ, осетиныбзэ, шэшэныбзэ, къумыкъубзэ, аварыбзэ, тыркубзэ, арчиныбзэ, каратиныбзэ, кыргызыбзэ, табасараныбзэ, цезыбзэ, чамалиныбзэ, агулыбзэ, бацбиибзэ, абазэбзэ, азербайджаныбзэ, убыхыбзэ, мышкышыбзэ, къэжэрыбзэ, абхъазыбзэ, хъэрыпыбзэ, лезгиныбзэ, нэгъуеибзэ, къэрэшеибзэ-балъкъэрыбзэ, адыгеибзэ, сонэбзэ, тэтэрыбзэ, ермэлыбзэ, белорусыбзэ, японыбзэ, алыджыбзэ, нэмыцэбзэ, инджылыбзэ, къалмыкыбзэ, даргиныбзэ, франджыбзэ, хваршиныбзэ, рутулыбзэ, бежтиныбзэ, узбекыбзэ.

Лэжыгъэ 5. Псалъэхэр зэрызэхэт макъхэр вгъэбелджылы, абыхэм щыщу щлэжыуэрэ даущрэ зыщлэтхэр кыжыфлэ. Псалъэхэр кызырэыхъуа щыклэхэм

фыклэлыпль, ахэр зэпыту тхын щыхуейр кьэфуатэ. Пльыфэцлэхэм я мыхьэнэр вгъэбелджылы, урысыбзэклэ зэвдзэкл.

Шатафэ, лыгъургъэжъаифэ, хьэмклутлхъуаифэ, тхъуфэ, лэгъуыкъуфэ, мафлэбзиифэ, ятлэхуфэ, псырылфэ, гъуатлафэ, гъуапльафэ, бдзапцлафэ, дыхьэрэныфэ, къамылыфэ, тхьэмбылыфэ, сабафэ, упщлэжыфэ, дыщэплъыфэ, уल्याгъэфэ, махьсымафэ, морафэ, дыжыныфэ, бжэндэхъуджэдыклафэ, ятлагъуэпсыфэ, теклыжаифэ, утхъуаифэ, жэзльэщлаифэ, абджыфэ, фонащафэ, бжынцлынафэ, хьэуазафэ, дыщафэ, джэдгыныфэ, бэрэжъеифэ, тхьэрыкъуафэ, пшахъуафэ, къазшырыфэ, сахуафэ, кьэбыфэ, Іущхъафэ, хьэкъуртыфэ, тхьэдадиифэ, флеифэ, щлаклуэжыфэ, мэжджытжыгыфэ, шафэ, гъущлыфэ, лъыфэ, лъэнклаплафэ, фоуфэ, псыфэ, мамкъутыфэ, шакъафэ, шэжыпсыфэ, кхъуэщыныфэ, пыжхъуаифэ,

Къызэрытрагъэзэж упщлэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ

1. Сыт макъыр зищлысыр? Сыт хьэрфыр зищлысыр?

2. Адыгэбзэм хьэрфхэмрэ макъхэмрэ дапщэ хьурэ?

3. Сыт хуэдэ хьэрфхэра макъ кьэзмыгъэлягъуэр?

4. Сыт фонемэклэ зэджэр? Ахэр дауэ игуэшыжрэ?

5. Мы лэжыгъэм *фонемэ* терминыр щызэтхъуэклащ «жъэмакъ» жиІэу. Дауэ феплърэ «жъэмакъ» терминыр адыгэбзэм кыщыдгъэсэбэп хъуну, хьэмэрэ езы «фонемэ» жыхуиІэр кьэдгъэнэжым нэхьыфІ. Фэри фегупсыс а терминыр нэгъуэщІу дауэ зэтхъуэкІ хъуну.

6. Бзэм и макъхэр кыщыхъукІэ сыт хуэдэ пкъыгъуэхэр хэлэжыхьэрэ?

7. Урысыбзэм хьэрфу хэтхэр зэрыхъур 33-рэщ. Ар адыгэбзэм и хьэрфхэм нэхърэ фІыуэ нэхъ мащІэщ. Адыгэбзэмрэ урысыбзэмрэ зэвгъапщи, я щхьэхуэныгъэхэр вгъэбелджылы.

8. Адыгеибзэм макъыу, хьэрфу дапщэ хэт? Адыгей тхыпсэбзэм елытауэ, бжъэдыгъу, шапсыгъ диалектхэм макъ нэхьыбэ щІалэр сыт?

9. Адыгэбзэм и лъапсэгъу бзэхэр кьевбжэкІ, абы и диалектхэмрэ говорхэмрэ кыжыфІэ. Абы ирипсалэхэр щыпсэур вгъэбелджылы.

10. Адыгэбзэ фонетикэм елэжыа бзэщлэныгъэлхэр къевбжэкI. Абыхэм я лэжыгыгъэ нэхъыщхьэхэр къэвгъэлыагъуэ.

Адыгейбзэм, абхъазыбзэм, абазэбзэм я фонетикэм илэ щхьэхуэныгъэхэр къыхэщу сыт хуэдэ лэжыгыгъэхэм фыщыгъуазэ?

Иджырей адыгэ-абхъаз бзэ гупым макъхэм щалэ щхьэхуэныгъэхэр къыщыгъэлыгъуауэ доклад вгъэхъзыр.

Студентхэмрэ еджакIуэхэмрэ езыр-езыру зэрызэрагъэхъэзырын упщIэхэмрэ лэжыгыгъэхэмрэ

1. Сыт бзэр зищIысыр, сыт хуэдэ къалэнхэр игъэзащIэрэ абы?
2. Дунейм бзэуэ дапщэ тет икли ахэр сыт хуэдэу игуэшыжрэ?
3. Зэлыапсэгъу, зэмылыапсэгъу бзэкIэ зэджэр сыт? Ахэр дауэ зэрызэщхьэщагъэкIыр?
4. Сытым елыта бзэм и зыужыныгъэр икли сыт ар а зыужыныгъэм зыхуишэр?
5. Сыт бзэкIэ зэджэр? Иджырей адыгэбзэм сыт хуэдэ мыхьэнэ илэхэу кыщыагъэсэбэпрэ бзэ псалъэр?
6. Сыт тхыпсэбзэкIэ зэджэр?
7. Сыт хуэдэ щытыклэ зэхуалэ бзэмрэ тхыпсэбзэмрэ? Къэфхьыт бзэм хэту, ауэ тхыпсэбзэм хэмыхъэ псалъэхэм я щапхъэ.
8. Сыт хуэдэ стиль къыхэщхьэхукIхэрэ тхыпсэбзэм?
9. Сыт хуэдэ Iыхъэ нэхъыщхьэхэу зэхэт бзэр зыдж щлэныгъэр?
10. Бзэм и стилхэр кыщыгъэлыгъуауэ, рассказ клэщI зэхэфлхъэ.

2. АЛФАВИТЫМРЭ ДАМЫГЪЭМРЭ (ГРАФИКЭМРЭ)

Лэжыгыгъэ 1. ХьэрфзешэкIэ кыщIидзэ псалъэхэр кыитхыкIын, адыгэбзэ алфавит зэкIэлъыкIуэкIэм тегу.

Абэ, удзыфэ, ашэху, омоним, илъэс, олимпиадэ, уэрэдыжъ, именительнэ, иужъ, юстицэ, ёлкэ, ибэ, ыхъы, ефэндэ, уагъэ, япэрей, атэлыкъ, икъукIэ, омофон, иджыпсту, италыбзэ, ыр, удзыфэпс, итырыгъу, ещхьыркъабзэ, унаплэ, ыш, ижыырабгъу, уадащхъэ, изложенэ, уадэшхуэ, япэ, оборот, уэрэдбзу, ипотека, ираныбзэ, ирис, ислъам, уанэкъуапэ, еблагъэ, икIыплэ, абрэмывэ,

иджыблагъэ, японыбзэ, юбилей, егугъу, упщӀэ, ингушыбзэ, уанэгурыпс, иныжъ, ичэзууэ, епэр, игъуэ, япон, емыкӀу, абхъаз, ерӕч, агъзэрыгъыж, уафӕрыху, яжъащхъуэ, ержыб, уанӕгу, тхыпсӕдж, адӕмыгу, есӕп, ажӕгъуӕпщ, ежъу, ӕрш (бдзӕжъей лъӕпкӕ), алаушын, алътыншыкӕ, екӀу, унаплъӕ, ахъшӕдӕщ, орфоэпие, еӕуящӀэ, юрист, ӕжик (прическӕ), уӕсгуащӕ, андзыщ, унагъуӕцӀэ, апӕсы, орфографияе, аргуажъӕ, аргъынӕ, егъу, арму, арыкӕ, ичынды, ищхъӕ, общежит, ежъужъ, езыр-езыру, орден, уӕрӕд, уӕредадӕбжъӕ, уӕсӕпс, уӕс, упщӀӕжӕгъу, урысцей, ыӀы, ябгӕ, яжъафӕ, ахъырзӕман, тхыпсей,

Лӕжыгъӕ 2. Хъӕрф дӕкӀуашӕкӀӕ къыщӀидзӕ псалъӕхӕр къытхыкӀын, адыгӕбзӕ алфавит зӕкӀӕлтыкӀуӕкӀӕм тету.

Бадзӕпсӕ, ху, гъуабжабзӕ, дзапӕ, къӕуал, даущ, къудӕ, балыджӕшхуӕ, зӕщыщ, класс, бауӕбапщӕ, гъуафӕ, кӀӕн, бӕджӕндыпщӀӕ, куржы, бгъӕрыщӀӕ, жъӕрпсӕр, жъей, дин, лъӕрыгъыпс, хъӕт, тӀыхъуӕ, блащхъӕ, курс, бырхъӕмот, гъуыщӀыху, вагъуӕдж, фонащафӕ, вӕржъӕр, кхъухъ, вындыржъыч, выц, гынӕщ, фӀы, гъуо, хъӕку, руматӀ, лыпӀыжъ, дзыхӕ, жӕгуӕт, гыныху, куй, гыныпс, тӀыхъуӕфӕджӕдыгу, шей, гуахъуӕжъӕ, цыщ, жъафӕ, кхъыбаб, гуӕбӕшы, кӀӕтх, къумалӕ, кӀумыл, гурӕпкӀырӕ, масил, тхыпхъӕцӀ, жӕцмыжей, хасӕ, жылалъӕ, жъыуз, зӕщхъ, цӀыв, щӀыфӕ, гъасӕ, щай, гъӕжалъӕ, динщӀӕкъу, джӕдӕщыбжӕ, лугъуӕ, джей, куратор, куӕсӕ, кӀапцӀӕ, кӀулоку, къӕрал, къуыц, кхъахӕ, кхъырбыщ, лодан, чӕт, лъӕхъынц, лӕакъуӕцӀӕ, мажъапхъӕ, пхъыфӕ, цей, мамкъутыфӕ, сотрӕшлъӕгу, нӕпкъыжъӕ, пхъӕсампӀӕ, рыгуӕ, сабӕщып, трам, тутынсафӕ, гъымбу, дӕку, лӕгубжъӕ, тутынсафалъӕ, тӀӕрикъӕт, хъуалӕ, шыгуху, щӀытӀ, щихъ, гъӕху, лугъуафӕ.

Лӕжыгъӕ 3. Тхыльхӕр зытха тхакӀуӕхӕм я унӕцӀӕхӕмрӕ я тхыгъӕ фӀӕщыгъӕцӀӕхӕмрӕ тещӀыхъауӕ, алфавиткӀӕ зӕрызӕкӀӕлтыкӀуӕм хуӕдӕу, тхыжын.

Шортӕн А. «Бгырысхӕр», МафӀӕдз С. «Мыщӕ лъӕбжъанӕ», ӀутӀыж Б. «Лъӕужъ», Къӕрмокъуӕ М. «Щихухӕр иджыри мӕкӀ», Къардӕн Б. «ЗӕхӕгъӕкӀыпӀӕ», КӀӕрӕф М. «Сӕфар и щакӀуӕ хъыбархӕр», Налӕ А. «Нӕхуыц шу», МафӀӕдз С. «Гъыбзӕ хуӕфащӕт», ӀутӀыж Б. «Къудамӕхӕр», Налӕ А. «Псы Ӏуфӕм

лут унэ цыклу», Мэзыхэ Б. «Вагъуэзэшибл», Налэ З. «Урыху лубыгуэ», Налэ З. «Къру закъуэ», Мафлэдз С. «Мыхур», Мэзыхэ Б. «Бжьыхэр пщлэщэ пылъэлъыжыгуэщ», Къардэн Б. «Бгъащхуэ», Клэрэф М. «Лъэужь е лъэужь», Гутыж Б. «Дамэлей», Хьэх С. «Лъагъуэр гъуэгум хуоклуэ», Къэрмокъуэ М. «Къоджэм уигъэжейркъым», Кыщокъуэ А. «Лъапсэ», Вэрокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгум къахурегъэгъу», Шэдрыхьэщлэ Хь. «Лъыщлэж», Къашыргъэ Хь. «Пшэклухь», Бештокъуэ Хь. «Анэдэлъхубзэм и псынащхэ», Журт Б. «Гъуэжъкуий», Бейтыгуэн С. «Купщлэ», Кхъуэлүфэ Хь. «Гъатхэм и ныбжьыр», Апажэ А. «Зыпэмышлъа лъагъуныгъэ», Елмэс I. «Бгъэхэм къуршым къагъэзэж», Бозий Л. «Гъуэгу нэшэкъашэ», ДыщэкI М. «Пшэплъ», Жылэтеж С. «Пащтыхь хужьым и лыклуэ», Джыназ Ю. «Епщыклубланэ бжьыхэ», Клэрашэ Т. «Шу закъуэ», Теунэ Хь. «Шэджемोकъуэ лъэпкъ», Уэхьутэ А. «Хужьэ и къуэладжэ», Акъсырэ З. «Дахэнагъуэ», Щоджэнцыклу А. «Къамботрэ Лацэрэ».

Лэжыгъэ 3. Урысыбзэмклэ кызэпрыкыу, адыгэбзэм кыыхыа псалъэхэр урыс алфавит зэкълэтыклуэкIэм тету тхыжын. А псалъэхэм щыщу адыгэбзэкIэ къэплуатэ хьунухэр гъэбелджылын, абыхэм я щапхэа къэхьын.

Автосалон, ксерокс, метафорэ, лицей, жаргон, орфография, лексикэ, депутат, цирк, фонетикэ, цех, экзамен, хоккей, кокос, параграф, письмо, темэ, йогурт, синоним, глагол, диалект, заявкэ, послелог, наклоненэ, волейбол, полисемие, дохутыр, газет, декан, зачет, ипотека, азбукэ, реферат, дифтонг, лекцэ, вальс, инверсие, доцент, частицэ, банан, аллее, школ, хирург, видеоклип, таблицэ, бюджет, география, варенэ, жюри, стIол, инвестор, алфавит, банк, зоотехник, январь, этимология, класс, амброзэ, гимн, мэр, ёлкэ, баскетбол, филология, диплом, ананас, юбилей, билет, антитезэ, ономастикэ, бухгалтер, антоним, витамин, наркоз, архаизм, точкэ, урок, арцын, грамматикэ, жетон, шофёр, институт, бакалавр, астронавт, июль, аудитория, аэробикэ, бейсбол, библиотекэ, эпитет, военкомат, гектар, деепричастие, дестынэ, журналист, читзал, завод, идеография, йод, кавычкэ, литературэ, междометие, омоним, плинтус, репетитор, салют, факультет, цитатэ, шахмат, юстицэ, яслъэ.

Лэжыгыгэ 4. Алфавит мыхьэнэ кээзыгъэлыагыуэ псалъэхэр кыхэтхыкын, абыхэм щыщу, кэбэрдей-шэрджэсыбзэм кыхэхьуклахэмрэ кызэрыщыхьуа щыккэхэмрэ гъэбелджылын, нэгъуэщыбзэхэм кыхэккэ терминхэр зыщыщ бзэр кэхутэн.

Алыфбей, макъзешэ, хьэрфзешэ, тыхь, тыхухуэ, тыхьбзэ, макъытх, алфавитытх, макъ, алфавит, азбукэ, алыф, тхэпкь, хьэрфылъэ, алыфбий, хьэрфышхуэ, азбукэтх, хьэрф дамыгъэ, макъ дамыгъэ, тхыпкь, дамыгъэ, дамыгъэтэдзэ, букварь, букварыдж, щыпэддж, адыгэбзэ азбукэ, хьэрф зэгуэт, макъзэпэщлэх, макъыжь, макъыншэ, макъгъэлу, тхэпкытх, хьэрфылъэтх, хьэрфылъэщл.

Лэжыгыгэ 5. Урыс графикэм тету, адыгэбзэм и алфавит зэхэзылхьауэ щыта щлэныгъэлхэр кыхэтхыкын, абыхэм, фонетикэ и лэныкыуэккэ, ялэ щхьэхуэныгъэхэм тепсэлыхьын, а алфавитхэмккэ традзауэ щыта адыгэ тхыгъэжхэр кэбжэкын. Нэгумэ Шорэ зэхигъэувауэ щыта алфавитхэм ехьэллауэ, доклад ккэщл гъэхьэзырын.

Нэгумэ Шорэ, Хьанджэрий Султлан, Бырсей Умар, Услар Петр, Хьэтлохьуцокъуэ Къазий, Пащлэ Бэчмырзэ, Лопатинский Лев, Фэнзий Мэжид, Цагъуэ Нурий, Щэрэллокъуэ Талъустэн, Хьуран Батий, Яковлев Николай, Люлье Леонтий, Грацилевский Игорь, Тамбий Пагуэ, Къэшэж Талиб, Къуэдзокъуэ Дмитрий, Ккэшэ Адэлджэрий, Инэт Кърым-Джэрий, Блэнэкъуэ Бэтокъу, Иэщхьэмаф Даут, Бoryкыуей Тлутлэ.

Лэжыгыгэ 6. Латин хьэрфхэр кыигъэсэбэпурэ, адыгэбзэм и алфавит XIX – XX ллэщыгъуэхэм зэхэзыгъэува щлэныгъэлхэр кыхэфтхыкк. Абыхэм ящл алфавитхэм яла ныкысэныгъэхэр кыжыфлэ. 1923 – 1936 гъэхэм латин графикэм тету кыдэккэ тхылхэмрэ газетхэмрэ кывбжэкк. Хьуран Батий и алфавитым мыхьэнэуэ иламрэ калэну игъэзэщламрэ кыщыгъэлыгъуа доклад ккэщл вгъэхьэзыр.

Фэнзий Мэжид, Цагъуэ Нурий, Щэрэллокъуэ Талъустэн, Нэгумэ Шорэ, Хьуран Батий, Яковлев Николай, Люлье Леонтий, Грацилевский Игорь, Тамбий Пагуэ, Къэшэж Талиб, Къуэдзокъуэ Дмитрий, Блэнэкъуэ Бэтокъу, Иэщхьэмаф Даут, Бoryкыуей Тлутлэ, Хьанджэрий Султлан, Бырсей Умар, Услар

Петр, Хьэтлохьуцокьуэ Къазий, Пащлэ Бэчмырзэ, Лопатинский Лев, Щэрдан Мыхьэмэт.

Лэжыгыгъэ 7. Хьэрып, хьэрып-перс хьэрфхэр и лъабжьэу, XIX – XX лэщдыгъуэхэм ирихьэллэу, адыгэбзэм алфавит хузэхэзылхьауэ щыта узэщлакълуэхэр щхьэхуэу кыхьэфтхык! ик!и вгъэбелджылы хэт хьэрып графикэм и закьуэ кыгъэсэбэпами, хэт хьэрып хьэрфхэм перс дамыгъэхэр гуэдзэн хуищлами. Абыхэм ятха алфавитхэр мытынш дьдэми, дин лэжыакълуэхэм ар адыгэбзэм нэхъ кьезэгъыу кыищлалытэр сытыт? 1920 – 1923 гъэхэм Къэбэрдейм шыла еджаплэхэм адыгэбзэ зэрыщрагъаджэу щыта, хьэрып графикэм тета алфавитыр зытхар кыхьэвгъэбелджылык!, абы ила щхьэхуэныгъэхэм фытепсэлыхь. Доклад клэщ! гъэхьэзырын, Цагъуэ Нурий адыгэ тхыбзэр зэфлэува хьунымклэ Истамбылрэ Къэбэрдеймрэ щригъэкълуэклэ лэжыгыгъэхэм тегъэпсыхьауэ.

Нэгъутш Суад, Клыщокьуэ Пщымахуэ, Фэнзий Мэжид, Щэрэллокьуэ Талъустэн, Нэгумэ Шорэ, Цагъуэ Нурий, Хьуран Батий, Тамбий Пагуэ, Къэшэж Тталиб, Къуэдзокьуэ Дмитрий, Блэнэкьуэ Бэтокьуэ, Иэщхьэмаф Даут, Бoryкьуей Тлутлэ, Хьанджэрий Сультан, Бырсей Умар, Хьэтлохьуцокьуэ Къазий, Пащлэ Бэчмырзэ, Щэрдан Мыхьэмэт, Шэджихьэщлэ Пщыкьан.

Лэжыгыгъэ 8. Адыгэбзэм щыщ терминхэмрэ псалъэ зэпхахэмрэ кыифтхык!, я мыхьэнэр урысыбзэклэ зэвдзэклыурэ.

Бзэщлэныгъэ, хьэрфылгъэ, адыгэбзэ, кавказыбзэ, жьэмакъзешэ, бзэ зэлъэпсэгъу, пычыгъуэ закьуэ, псалъэ лъабжьэ, тхыбзэ, бзэхабзэ, жьэмакъ дэкълуашэ, хьэрф дэкълуашэ, макъ дэкълуашэ жьгыжыгъ, хьэрфзешэ, макъ дэкълуашэ плытла, макъ дэкълуашэ кыищиуд, тхэпкъ, пычыгъуэ куэд хьу псалъэ, пычыгъуэ куэд хьу псалъэ лъабжьэ, адыгэбзэм и лъапсэгъу адыгеибзэ, пычыгъуищу зэхэт псалъэ, пычыгъуэ зэхуэщла, пычыгъуэ зэлуха, псалъэпэ, псалъэку, псалъэклэ, адыгэ бзэщлэныгъэ, хьэрф дамыгъэ, макъзешэ клэщ!, бзэгупэ макъ, бзэгуку макъ, бзэгу лъэдакъэ макъ, лупэ макъ дэкълуашэ, лупит! макъ, лупэ-дзэ макъхэр, флыншэ макъхэр, тэмакыщхьэ макъхэр, тэмакыщлэ макъхэр, клэзыз макъхэр, бзэгубгъу-дзэбгъу макъхэр, лупит! макъ дэкълуашэ кыищиуд, макъ дэкълуашэ кыищиудхэр, лупэр зыхуьурей макъ дэкълуашэхэр, лупэр зымыухуьурей макъ дэкълуашэр, лупэр зыхуьурей макъзешэхэр, лупэр зымыухуьурей макъзешэхэр, ударенэ зытель пычыгъуэ, макъзешэхэм я увыплэ

лъэщ, макъзешэхэм я увьплэ мылъэщ, ударенэр зытемыль пычыгъуэ, макъ дэкӀуашэ дэгу, макъзешэ укъуэдия, алыфбей, хьэрып дамыгъэм тет алыфбей, латин дамыгъэм тет тхыбзэ, хьэрфышхуэ, хьэрф зэгуэт, макъыдж, бзэщӀэныгъэлӀ, бзэщӀэныгъэдж,

Къызэрытрагъэзэж унщӀэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ

1. Сыт алфавиткӀэ зэджэр? Алфавит псалъэм и синониму, адыгэбзэм сыт хуэдэ терминхэм ущрихьэлӀэрэ?
2. Сыт хьэрфылъэр щӀэн щыхуейр?
3. Сыт графикэкӀэ зэджэр?
4. Октябрь революцэм и пэкӀэ хэт сымэ зэхалъхьауэ щыта адыгэбзэм и алфавит? Ахэр сыт хуэдэ графикэхэм тета?
5. Октябрь революцэм и ужькӀэ хэт сымэ зэхалъхьауэ щыта адыгэбзэм и алфавит? Сыт хуэдэ графикэхэм тету зэхалъхьауэ щыта а алфавитхэр?
6. Нэгумэ Шорэ, ХьэтӀохъушокъуэ Къазий сымэ я алфавитхэмкӀэ кыдагъэкӀа тхыгъэхэм сыт хуэдэ мыхьэнэ яӀэ?
7. Фэнзий Мэжид 1917 гъэм Темирхан-Шура сыт хуэдэ тхыль кыщыдигъэкӀауэ щыта? ар зэрытха графикэр кыжыфӀэ.
8. Цагъуэ Нурий и алыфбейм хэлъа щхьэхуэныгъэхэм кӀэщӀу тепсэлъыхьын. АбыкӀэ тхауэ дунейм кытехьахэр къебжэкӀын.
9. Хэт хьуну Бырсей Умар? Абы сыт хуэдэ лэжыгъэхэр иригъэкӀуэкӀа адыгэ тхыбзэр зэфӀэувэн папщӀэ? Адыгэ тхыбзэм и махуэу ягъэлапӀэмрэ Бырсей Умар и цӀэмрэ сыткӀэ зэпха?
10. Япэ дьдэ советскэ адыгэ алыфбейр кыщыдэкӀар сыт щыгъуэ? Абы и зэхэлъыкӀэу щытамырэ елэжъахэмрэ кӀэщӀу тепсэлъыхьын.
11. Латин графикэм тета адыгэ алфавитхэр зэхэзылъхьауэ щытахэр кыжыфӀэ. АбыкӀэ традза тхыгъэхэр къевбжэкӀ.
12. Адыгэ тхыбзэр сыт хуэдэ илъэсхэра латин графикэм щытетар? Абы флагъыу иӀамрэ ныкъусаныгъэу хэлъамрэ кыжыфӀэ. Сыт латин графикэм тета адыгэ тхыбзэр ди лъэпкъым лэщӀыб щӀищӀыжар?

13. «Къэрэхьэлъкъ» газетыр къыщыдэкӀу шытар сыт хуэдэ илъэсхэра? Ар хэт и алфавитымкӀэ икӀи сыт хуэдэ графикэм тету къыдагъэкӀын щӀадзат? Абы и редактор нэхьыщхьэу шытар хэт?

14. Яковлев Н.Ф. и алфавитым иӀа щхьэхуэныгъэхэм кӀэщӀу фытепсэлтыхь. А бзэщӀэныгъэлӀым адыгэбзэмрэ адыгеибзэмрэ хуищӀа хэльхьэныгъэм теухуауэ доклад кӀэщӀ вгъэхъэзыр.

15. Адыгэбзэ, адыгеибзэ, абхъазыбзэ алфавитхэр зэщхь (унифицировать) щыным ехьӀлауэ ирагъэкӀуэкӀа конференцхэмрэ лэжыгъэхэмрэ кърыкӀуахэм кӀэщӀу фытепсэлтыхь.

16. Иджырей адыгэбзэ алфавитым и проектыр зыгъэхъэзырар хэт? А проектыр адыгэхэм къыщаштар дапщэщ? Ар сыт хуэдэ графикэм тет? А графикэм адыгэ тхыбзэр техьэным щхьэусыгъуэ хуэхъуар сыт?

17. Борыкъуей ПӀутӀэ зэхильхъауэ шыта алфавитым сыт хуэдэ ныкъусэныгъэхэр иӀэу шыта? Хэт а ныкъусэныгъэхэр ззыгъэзэхуэжар икӀи хьэрф дапщэ щӀагъужауэ шыта Борыкъуейм и алфавитым?

18. Иджырей адыгэбзэ алфавитым *кхъ*, *кхъу*, *лъ* хьэрф дӀкӀуашэхэр къыщыхагъэхьар сытым щыгъуэ? Абы и пӀкӀэ а хьэрфхэм сыт хуэдэ тхыкӀэ иӀэу шытар?

19. Иджырей адыгэбзэ алфавитым и зэхэлъыкӀэм, абы хэль шыщӀэныгъэхэм, ар нэхъапӀкӀэ щыӀа алфавитхэм зэрефӀэкӀыр къыщыгъэлъэгъуауэ доклад кӀэщӀ вгъэхъэзыр.

20. Адыгэбзэ, адыгеибзэ алфавитхэм яӀэ щхьэхуэныгъэхэмрэ ахэр къэзыша щхьэусыгъуэхэмрэ къыщыгъэлъэгъуа доклад вгъэхъэзыр. Абы къыщывгъэлъагъуэ хъунуш а алфавитхэр нэхъ зэгъунэгъу хъун папщӀэ, фэ фызэрегупсысымкӀэ, нобэ лэжын хуей лӀэхугъуэхэр, фи лӀэху еплъыкӀэхэр, 1999 гъэм Къумахуэ Мухьэдин къыхильхъа проектыр къызэрыфщыхьур.

3. МАКЪЗЕШЭХЭР

Адыгэбзэхэм (къэбэрдей-шэрджэсыбзэмрэ адыгеибзэмрэ) макъ дӀкӀуашэхэр куэду къыщыгъэлъэгъуами, макъзешэхэм я бжыгъэр щымащӀэщ.

Абы шыгыуэми бэщлэныгыэллхэм ди бзэм хэт макъзешэхэм я бжыгээр зэтемыхуэу кыыхагыэл. Ар, адыгэбзэ макъзешэхэр кызырыхагыэл щыклэмрэ бгыэдыхыклэмрэ ехьэллауэ, бэщлэныгыэллхэм я луэху еплыклэр зэрызэщхьэщыклым кыиша луэхугуэщ.

Иджырей адыгэбзэм и хьэрфзешэхэр пщы мэху: э, ы, а, е, и, о, у, ё, ю, я. Абыхэм шыцу блыр (э, ы, а, е, и, о, у) макъзешэхэщ (жэмакъзешэхэщ). Макъзешэхэр (жэмакъзешэхэр) кыщытпсэлыклэ, тхьэмбылым кыклым, кыджьэдыкл жьым пэрыуэгъу игъуэтыркыым. Къэбгыэлыагыуэмэ, макъзешэ а, э, ы, и, е, о, у-хэр къэзыгыэхур макъ къабзэ къудейщ.

Лэжыгыэ 1. Псалъэ къэс макъзешэу хэтхэр къэвгыэлыагыуэ. Псалъэпэмрэ псалъэклэмрэ кыщыклым хьэрфзешэхэр вгэбелджылы. Макъзешэхэмрэ хьэрфзешэхэмрэ зэрызэщхьэщыклым кыжыфлэ. Бзэгу лъэдакъэм кыщыхуэ лабиализованнэ макъзешэхэр щлэфтхэ.

Абгыуэрынэ, абрэмывэ, алаушын, альтыншык, армуужь, дунеплъэ, егыэлеуэ, определэнэ, хуабэ, омоним, дадий, егыэунтлэун, мазае, омоформэхэр, ономастикэ, егыэуклурiehын, еижын, еууей, жыгылуцхьэпс, иужыклэ, орфографие, мэпыупщл, уае, улэгыэ, фэе, фейцеигэ, чоубжэ, ягыэкъуаншэу, ёлкэ, экзамен, эпитет, юрист, маёвкэ, алое, мае, шыклымтлымей, яжэпсыфэ, общежит, орфоэпие, статьяуэ, гыэужь, псэууэ, зэрыджей, мопхуэдэ.

Лэжыгыэ 2. Псалъэхэм фыкьеджэ. Сыт хуэдэ макъзешэрэ макъ дэклэшэу зэхэт ахэр? Иклэмклэ кыщегыэжыауэ фыкьеджэжи абыхэм я мыхьэнэ дьдэр кыщызэтенэмрэ нэгъуэщл мыхьэнэ кыщалауатэмрэ зэхэвгыэл. Ахэр псалъэхам хэвгыэуэ.

Зэз, пэж, нэгъу, зырыз, гыэужь, гыэугу, нэщл, плырыпл, сэх, щырыщ, бырыб, хьэху, хьуэху, дьд, шэху, щылу, сос, щыху, нэмытл, нэд, хырых, шэдз, лал, тет, нэху, шэз, щихь, щлэщл.

Лэжыгыэ 3. Псалъэхэм фыкьеджэ. Сыт хуэдэ макъзешэхэрэ макъ дэклэшэу зэхэт ахэр? Иклэмклэ кыщегыэжыауэ псалъэхэм фыкьеджэжи, щхьэхуэу кыхэвгыэл псалъэхэр зэрытхын хуей хьэрфхэр бжыгыэлэ нэхь мащлэ щыхьумрэ нэхьыбэ щыхьумрэ. Сыт хуэдэ тхыклэ хабзэ ар къэзышар?

Хьэфl, нэгъу(ы)д, тырыгъу, шыгу(ы)ш, щlыгъу, ху(ы)жъ, ныху, жэщ, ху(ы)з, жьэгъу, нэкlу, нэмытl, шэд, шыгу, дзэху, гуэгъу, фlырыфl, гъу(ы)щlыху, шэдж, дзэш, жьыу(ы)з, сэлъ.

Лэжыгъэ 4. Макъзешэхэр вгъэбелджылы кыщыхъу щlыплэ, кызырыхъу щlыклэ, макъым и къэхъуным lупэр хъурей хъууэ хэлэжыхъын, хэмылэжыхъын елъытакlэ. Къыжыфlэ, макъзешэхэр укъуэдиями клэщlми (макъзешэмрэ хъэрфзешэмрэ зэхэвмыгъэгъуащэ).

I. Сышэсри гъуэгъу сытехъэжащ. Ищхъэрабгъумклэ губгъуэр щыльт. Абы клуэцlрыкlырт сызытет гъуэгъу сабалъэр. Арщыниплl хуэдиз зи лъагагъ мывэ сыныжъ къэслээгъуащ. Сишми абыклэ зричащ. Абы тхыдэм и фэбжъ телът. Сэ схуэдэу а сынри пэлэщlэ хъуащ и lыхылыхэм. Ар мы псыхъуэ нэщlым и закъуэу кыдэнащ.

II. Сыныр зытет lуащхъэм си шыр дэжеящ. Сэ а мывэжыым сэлам есхыну сепсыхащ. Ар къухъэплэмклэ мащlэу ебат. Абы и гупэм зыгуэрым кыхибзыкlа жор тыболъагъуэ. Сэ нэхъапэм кысфlэщlырт ар пасэрей лъэпкыжъ гуэрым и дамыгъуэ. Iэджэ и нэгъу щlэклащ мы псыхъуэм дэзашэ сыныжыым. Мыбыклэ блэклагъэнц пасэрей дунеижыр зэтезыгъэщэхэжа дзэ фlыцlэр. Рим и щхъэфэцыр зыгъэтэджу щыта лъэпкъ lэлхэм абы и блыпкыр куэдрэ блатхъуагъэнц.

III. Хэт ищlэрэ, мы сыныжыым илэгъуагъэнц пасэрей зауэшхуэхэр. Ахэр дэрклэ щэхущ. Ар мыбдежым щыхэзытlами абы и щlыфэм тхыгъэ гуэр тридзэну гукъэкl ищlакъым. Уитц уэ, Къыщыкъ сын, мы губгъуэжыым уи закъуэу, уи щэху тщыббзыщlу. Хэти сыт кысхужрелэ, ауэ сэ слъэкlынукукъым, сыныжъ, уи деж зыщызмылэжъэн. Къыздалъхуам хуэдэу усфlэфlщ сэ уэ. (Къ. С)

Лэжыгъэ 5. Гупсэхуу дэтхэнэми фыкъеджи а псалъэхэр зыхужыплэ хъуну адыгэбзэ макъзешэхэр къэвгъэлъагъуэ.

1. Жьэр зэтехауэ, тэмакъ лыналъэхэр шэщlауэ, бзэгукум лъахышэу зилэту къохъу, lупэр хъурей мыхъуу къапсэлъ макъзешэ клэщlщ, псалъэм и дэтхэнэ lыхъэми кыщокlуэ, ауэ псалъэпэм (адыгэ пэжырытхэм ипкъ итклэ) нэгъуэщl хъэрфклэ щатх _____

2. Бзэгупэм лъагэу зилэту кьохъу, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, лупэр хьурей мыхъуу кьапсэль макъзешэ укьуэдиящ, псалъэпэми псалъэкӀэми кьыщыкӀуэркьым _____

3. Жьэр ину зэтехауэ, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, бзэгу лъэдакъэм лъахъшэу зилэту кьохъу, лупэр хьурей мыхъуу кьапсэль макъзешэ укьуэдиящ, нэхъыбэу кьыщыкӀуэр псалъэкурщ _____

4. Бзэгупэм ику иту зилэту кьохъу, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, лупэр хьурей мыхъуу кьапсэль макъзешэ укьуэдиящ, псалъэпэми псалъэкӀэми кьыщыкӀуэркьым, ауэ (адыгэ пэжырытхэм ипкӀ иткӀэ) щатх _____

5. Бзэгукум ику иту зилэту кьохъу, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, лупэр хьурей мыхъуу кьапсэль макъзешэ кӀэщӀщ, псалъэпэм кьыщыкӀуэркьым ____

6. Бзэгу лъэдакъэм лъагэу зилэту кьохъу, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, лупитӀыр хьурей хьуарэ ипэмкӀэ лушауэ кьапсэль макъзешэ укьуэдиящ, адыгэ псалъэпэм кьыщыкӀуэркьым _____

7. Бзэгу лъэдакъэм ику иту зилэту кьохъу, тэмакъ лынальэхэр шэщлауэ, лупитӀыр хьурей хьуарэ ипэмкӀэ лушауэ кьапсэль макъзешэ укьуэдиящ, адыгэ псалъэпэм кьыщыкӀуэркьым _____

Лэжыгъэ 6. КъифтхыкӀ, кьыхэгъэбелджылыкӀа псалъэхэм хэт макъзешэхэр скобкэ пӀимэхэм, хьэрфзешэхэр скобкэ хьурейхэм дэвгъэувэурэ. ХьэрфкӀэ кьэмыгъэлъэгъуа макъзешэхэр зыхэт псалъэу тхыгъэм кьыщыхьахэр кьэвгъуэт икӀи кьыжыфӀэ а макъхэр зыхуэдэмрэ ахэр тхыгъэм кьыщамыгъэлъэгъуэныр кьызыхэкӀа пэжырытхэ хабзэхэмрэ.

Дунейр жьапщэщ, уаеш. И *хьурейгькӀэ* уэсыр куууэ тельщ. Борэн *къэгубжьар* мэфий, мэгурым, мэгъуахъуэ. Мэзыр *хьэлъэу* мэщӀу. Жыгхэм *ятет* къудамэ гъуахэр жьапщэ *иным кьытреуд*, жыг щхьэкӀэ лъагэхэр кьрешӀыкӀэх.

Шэджагъуэнэужьым дуней *къэукъубеар* нэхъ увылэжащ. *Лъахъшабзэу* зыкъезыгъэтӀыльэха пшэхэм нэхъ залэт хуэдэу хьуащ.

Пшэ зэхэчэтхьахэр нэхъ лъагэ *хьуащи*, *иджы* ахэр здызэрыхь лъэныкьуэр лупщӀу уолъагъу. *Лъагэу* зызылэта *уэздыгъей* щхьэкӀэхэр уэс зэрызехьэм кьыщӀэщыжащ. Жьы губжьар *иджыри* пшэхэм *яжьэхоуэ*, ауэ ахэр псори

кыыщыхъур *ицхъэмклэщ*, мэзымклэ шынагъуэжкыым. Пэжщ, жьапщэм кыылэщлэкла мэзыр *иджыри* мэлэуалъауэ, ауэ жыгхэм зэшэщлэжащ.

Пицыхъэцхъэхуегъэзэкл хъуауэ, борэн губжъар *увылэжыпэу* хуежъащ, *уэс* куу зэтрихъахэр, жыг къудамэ къутахэр, псыхъуэ *сеяхэр* кыигъанэри. Тлэклү-тлэклүурэ жьыр кыыздепщэ лъэныкыуэмклэ *уафэ* лъащлэр нэху къэхъуащ. *Уафэ* кълэуэхъшэхам щыщ лыхъэ бгъузэ пшэ гъунэмрэ щлы нэзымрэ *я зэхуакум* кыыдэплъащ.

Лэжыгыгъэ 7. Къифтхыкли адыгэбзэм кыыхыхъа нэгъуэщлэбзэ псалъэхэм хэту къэкълуа макъзешэ *а*-мрэ *э*-мрэ щлэфтхъэ. Адыгэбзэм кыыщыхъуа псалъэхэр цхъэхуэу кыыхэфтхыкл, пычыгъуэклэ зэпыудауэ. Пычыгъуэр къэзыгъэхъуа макъзешэхэр вгъэбелджылы.

Благъэ, данэ, дауэ, дахэкупсэ, дамыгъэ, жагъыщэ, жармыклэ, жэуаплы, жейбашхъуэнэлү, кълэрдадий, жыжъаплъэ, жьаклэхъырицэ, жьапхъальэ, клаблащхъэ, клапынэ, кларзинклэ, къанлы, къаплъэн, къапхъэн, къанаплъэ, къафапщлэ, кхъуеижъэ, ландыщэ, мелуан, мывэуупцлэ, мыщэхупщ, панорамэ, партэ, псантхуэ, псэуцхъэ, псылуфэшыбжий, платлрон, плэтрэжан, сарафан, сапсаууэ, сэрэсалам, унэишэ, хъудырыпс, лув, лупс, ухъэутл, тхъэдадий.

Лэжыгыгъэ 8. Къифтхыкл. Макъ *э* къэзыгъэлъагъуэ хъэрф *а*-хэр щлэфтхъэ. Хъэрф *а*-м езыр зыхухаха макъ кыыщигъэлъагъуэри вгъэбелджылы.

Махъшэбзу, апэсы, балыджэшхуэ, тхъэмадэ, абэ, ауэ, акъылцыдж, махуэшхуэпэ, мастальэ, нанэжъ, нарыху, нащэбэгу, нысащлэ, пасэрей, пклайуэ, псантхуэ, псалъащхъэ, псалъэгъэху, псалъащхъэ, пшахъуэдждэ, пщащаплъэ, пластапхъэ, сабафэ, сабиигъуэ, сабыныпс, сабырыфэ, уадэкл, уанэш, уэлбанэрилэ, факъырэлус, фланащхъэ, хадэгъэкл, хабзэжъ, хуабэвэх, шабзалъэ, шакъафэ, дзасэл, шащхъэ, щакълуаплэ, щлалэгъуалэ, адыгэш, ажалыфэ, уафэгу, бжынцынафэ, бжэндэхъудждыклафэ, адакъэш.

Лэжыгыгъэ 9. Псалъэхэр къифтхыкл. Пычыгъуэ *йэ* къэтпсэлъу, хъэрф *е* щатх псалъэхэр къэвгъуэти щлэфтхъэ.

Еблагъэ, ебланэрей, егупсысыжын, егъэнтлэлун, еджагъэшхуэ, екъуа, ен, енэб, епэр, ерагъмыгъуейуэ, ерууэ, ерыскы, етлощланэрей, еуэсэн, ещлопщэуэн,

дуней, мей, махуае, мэзыдей, междометие, чей, елэн, псей, уэздыгъей, пхъэхуеилъэ, самышклэ, сеныч, деепричастие, студент, сыхъэткиеуэ, тегубжьэн, тебэ, тире, тыкуэнтет, уэхъэхъей.

Ен, енэб, елэн, ещлопцэуэн псалъэхэм я мыхъэнэр вгъэбелджылы. А псалъэхэр хэту, псалъэуха зырыз къэвгупсыс. *Ерыскъы, дуней* псалъэхэр кызыыхэкӀа бзэр кыжыфӀэ.

Лэжыгыгъэ 10. Псалъэхэр, адыгэбзэм кызыэрыщапсэлым хуэдэу кыифтхыкӀ, пычыгъуэкӀэ зэпывуд, ударенэ тевгъэуэв. МазэцӀэхэр адыгэбзэкӀэ кыжыфӀэ.

Январь, сентябрь, октябрь, ноябрь, июнь, июль, яслъэ, спекуляцэ, статья, ямб, японыбзэ, яхтэ, юрист, юстицэ, компьютер, адъютант, карбюратор.

Ю, я хьэрфхэр дэтхэнэри макъитӀу зэхэтщ: *ю*-м къегъэлыагъуэ *йу, я*-м къегъэлыагъуэ *йа*. Урысыбзэм щалэ мыхъэнэр ялэжу а хьэрфхэр адыгэбзэми кыщагъэсэбэп куэдрэ. Щапхъэ къэтхьахэм урысыбзэм кызыэрыщапсэлым хуэдэу къакӀуэ *ю, я* хьэрфхэр щӀэфтхъэ.

Лэжыгыгъэ 11. Тхыгъэр фегугъуу кыифтхыкӀ, кӀэлунэхэм деж щытыпхъэ хьэрфхэр дэфтхэжурэ. Дифтонг зыхэту къакӀуа псалъэхэр щӀэфтхъэ. ДифтонгкӀэ зэджэр фигу къэвгъэкӀыж, ахэр макъзешэхэм къазэрыщхъэщыкӀыр кыжыфӀэ. Урысыбзэмрэ адыгэбзэмрэ я дифтонгхэр зэвгъапщэ, я щхъэхуэныгъэхэр вгъэбелджылыурэ.

Хелъафэ къалэр жей лувым. ЕплэщӀэкӀыу ягъэункӀыфӀыж уэздыгъэхэмкӀэ унэ жейбашхъуэхэм я нэхэр ягъэупӀэраплэ. Нартыху цӀынэ хуэнщӀейуэ къриухуэнщӀэх уэсыр, жэщ хъэндырабгъуэу пхъэхэтӀахэм фӀэлъ уэздыгъэм епщӀащ. Зы зэман ахэри мэункӀыфӀри къ...лэшхуэр кӀыфӀ, щым мэхъу. Гугъу ехъа къалэр, м...хуэщӀэм зыхуищӀу, жейм хелъафэ. Ауэ зы щхъэгъубжэ жэщ лэджэ щӀауэ ункӀыфӀыркъым. Цыхубзым и куэщӀ илъ хъыджэб цыкӀлум и нэгур апхуэдизкӀэ мамырщи, лӀфӀ дыдэу жей пфӀощӀ. Абы шэнт щхъэгъуэм тес дохутырым и нитыр тенащ: сабийм и напщӀэ з...рыхэлъэтми, и б...уэкӀэми, нэгъуэщӀу дилъагъу псоми ар ягъэпӀейтей, уеблэмэ и наплэр з...трильхъэу щхъэукъуэн дзыхъ имыщӀ пфӀощӀ.

Ерагыу дохутырыр кьотэджыжри хьыджэбз цыклым и джанэбгээр емыплэщэкыу етлатэ. Сымаджэм и нэ плащитыр кыыз...трехри нэщхье...фэу анэмрэ абырэ кь...худоплтей, дохутырым пыгуфлык хуэдэ зещ, арщхьэклэ узым пасэу балигъ ищла сабийм и лупэхэр, дзэ хужьыпсхэр кыылупсу, япэхэм хуэдэу з...тежыркым. Ину б...уэн дзыхь имыщл щыклэу, дохутырыр сымаджэм и гум йодауэ. Ешаш, лэжыаш п...сэлуэ гу цыкыр з...клэтыгъэплащэу зихуз щхьэклэ, лыр кыхуехуэкыжыркым. Зехуз, зеплыт лы лэмыщлэм, арщхьэклэ кьар...ншэ хьу зэпытщ, жьыр хуримыкьуу, сабийм и жьэр ину з...щлех. (М.Б.)

Тхыгэм ехьэллэ лэжыгъэхэр

1. Бзэгу лэдакьэм ику иту зилэту кьэхьу макъзешэ укьуэдия зыхэт псалъэхэр кыхэтхыкын _____

2. Бзэгупэм ику зилэту кышыхьу макъзешэ укьуэдия зыхэт, зы пычыгъуэ флэкла мыхьу псалъэхэр кьэгъуэтын _____

3. Зэпэщлэзых **ы** мы псалъэм кыщоклуэ _____

4. *Ину* псалъэм макъзешэу хэтщ _____; хьэрфзешэу хэтщ _____

5. *Еплэщлэкыу ягъэунклыфлыж уэздыгъэхэмклэ унэ жейбащхьуэхэм я нэхэр ягъэунлэранлэ* псалъэхам хэт макъхэр кызыерапсэлым хуэдэу тхыжын _____

6. *Хелъафэ кьалэр жей лувым* псалъэхам, художественно-изобразительнэ лэмалхэм ящыщу, тхаклуэм кышцигъэсэбэпаш _____

Лэжыгъэ 12. Къэбэрдей-шэрджэсыбзэм хьэрф *ы*-р макъзешэм и дамыгъуэ, пычыгъуэ кыгъэхьуу, кызырагъэсэбэным нэмыщлэ, макъзэпэщлэхьуи кьагъэсэбэп. Мы шапхьэхэр кьифтхыкл, макъзешэ *ы*-р зы екьуаклэ, зэпэщлэзых *ы*-р екьуаитклэ щлэфтхьэурэ.

Кыуумыщэху, бэгыу, кытрамыхыу, кыуумыгъахьуэ, щлэбэгыу, кыуумыгъэлагъуэ, кыуумыгъэувылэ, лыумых, зэлыумыгъэхьэ, хыумылхьэ, кыуумыщыхумэ, жыгылу, зэгуэпыламэ, жьэмакьыу, кыуумыхь,

хыумыгъээрыхъ, хыумыгъэгъуащэ, къыхыумых, хырыхыу, хуабэвэхыу, къыу, къыуц, къыумыщтэ, кхъуейхэхыу, къалмыккыу, лъэриккыу, лыуккыу, мэхыу, нэрыгъыу, большевиккыу, кыдэккыу, къэтыламэ, гурымыккыу, кыпыккыу, пыхыу, бэкхыу, маккыу, псыежэхыу, бэджыхыу, елееккыу, еккыу, лэгъупылэмплэ, лыхэккыу, жыгыулуцхъэпс, кымылэжыфылауэ, кыхуэхэлэлылауэ, таурыхыу, кытрамыхыу, химиккыу, киосккыу, приемниккыу, кыпипхыу, къэльтмаккыу, кызыккыу, биологкыу, хэщэккыу, кыумыгъазэ, хыумызэж.

Лэжыгъэ 13. Ищхэккэ зэрыщыдгъэбелджылаши, иджырей адыгэбзэм и макъзешэхэр блы мэху. Абыхэм щыщу сыт хуэдэ макъзешэхэра мы псалъэхэр зыхужыплэ хъунур? Тхыгъэр кыфтыккэ, псалъэхэр зэхэллэ макъзешэхэр хэрфккэ къэвгъэлъагъуэрэ.

1. Краткий гласный звук среднего ряда нижнего подъема. При его произнесении язык слегка приподнимается. Голосовые связки дрожат, издавая мелодичный звук.

2. Краткий гласный звук среднего ряда среднего подъема. При его произнесении язык приподнимается до среднего уровня. Данная фонема выступает в середине и конце слова, причем позиция в исходе является иногда слабой. Входит в состав как односложных, так и многосложных.

3. Долгий гласный заднего ряда нижнего подъема. При его произнесении язык слегка приподнимается. Рот открыт широко. Голосовые связки дрожат, издавая голос.

4. Долгий лабиализованный гласный заднего ряда среднего подъема. При его образовании язык поднимается выше и делит полость рта на две неравные части: объем передней части больше, чем задней; губы вытянуты вперед и округлены; голосовые связки сближены и напряжены; они дрожат, издавая мелодическое звучание.

5. Долгий лабиализованный гласный заднего ряда верхнего подъема. При его произнесении язык высоко приподнимается и делит полость рта на две

равные части: передняя часть имеет больший подъем, чем задняя. Губы вытянуты и округлены. Голосовые связки напряжены и дрожат.

6. Долгий гласный переднего ряда среднего подъема. Он произносится при среднем подъеме языка в сторону твердого нёба. Голосовые связки напряжены и дрожат. Встречается в середине слова.

7. Долгий гласный переднего ряда верхнего подъема. Голосовые связки дрожат. Встречается в основном в середине слова.

Къызэрапщытэж упщлэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ

1. Сыт макъзешэклэ зэджэр? Иджырей адыгэбзэм ахэр дапщэ щыхъурэ?
2. Сыт хьэрфзешэклэ зэджэр? Абыхэм я бжыгъэр сыт хуэдиз хъурэ?
3. Макъзешэхэмрэ хьэрфзешэхэмрэ сытклэ зэщхьэщыклрэ?
4. Иджырей адыгэбзэм и макъзешэхэмрэ хьэрфзешэхэмрэ я бжыгъэр щызэтемыхуэр сыт?
5. Хэт адыгэбзэ макъзешэхэм нэхъапэу тетхыхъар? Абы макъзешэ дапщэ кыхыгъэклыу щыта?
6. Адыгэбзэм и грамматикэ зытха Л.Г. Лопатинскэм макъзешэхэр дапщэ хъууэ кыгъэлыгъуа? Абы и луэху еплъыклэр уэ дауэ кыпщыхъурэ?
7. Бoryкъуей Тлутлэ и «Грамматика кабардино-черкесского языка» лэжыгъэм адыгэбзэм и макъзешэу дапщэ кыщыгъэлыгъуа? Ахэр сыт хуэдэ?
8. Яковлев Н.Ф. адыгэбзэм и макъзешэхэр кыщыгъэлыгъуауэ сыт хуэдэ лэжыгъэхэр илэ? Абыхэм адыгэбзэ макъзешэу кыщыгъэлыгъуахэр дапщэ хъурэ? Сыт Яковлев Н.Ф. адыгэбзэ макъзешэхэм я бжыгъэр зэтемыхуэрэ и лэжыгъэхэм щитыр?
9. Турчанинов Г.Ф., Цагъэ М. сымэ я грамматикэм адыгэбзэм и макъзешэу дапщэ кыщыхагъэклрэ? Ахэр сыт хуэдэ?
10. Балъкъэр Борис адыгэбзэ макъзешэхэр блы хъууэ кыхыгъэклыу щытащ. Ахэр сыт хуэдэми таблицэклэ къэвгъэлыгъуэ.
11. Иджырей адыгэбзэм макъзешэ имылэу къэзылгытэу щытар хэт? Апхуэдэ луэху еплъыклэр фэ дауэ кыфщыхъурэ?

11. Адыгэбзэм и макъзешэхэм ехьэллауэ, Къумахуэ Мухьэдин сыт хуэдэ еплтыклэ илэ? А еплтыклэхэр кыщыгъэлыгъуауэ, сыт хуэдэ лэжыгъэхэм феджа?

12. «Кабардино-черкесский язык» жилэу 2006 гъэм кыдэкла лэжыгъэм фыкъеджэ. Абы кыщыгъэлыгъуа макъзешэхэмрэ хьэрфзешэхэмрэ кыжыфлэ. Авторхэм макъзешэхэм теухуауэ я еплтыклэр кызэрыфщыхьур къэфлуатэ.

13. Иджырей къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и макъзешэхэр кыщыхьуклэ хэлэжыхь пкыгъуэхэр къевбжэкл.

14. Бзэгупэм кыщыхьу макъзешэхэр сыт хуэдэхэра? Ахэр псалъэм и сыт хуэдэ увыплэм кыщыклуэрэ?

15. Бзэгукум кыщыхьу макъзешэхэр кыжыфлэ. Ахэр псалъэпэми, псалъэкуми, псалъэклэми кыщыклуэфыну плэрэ? Щапхьэклэ къэвгъэлыгъуэ.

16. Бзэгу лъэдакъэм кыщыхьу макъзешэхэр сыт хуэдэу игуэшыжрэ? Псалъэм и сыт хуэдэ увыплэра абыхэм дащрихьэллэр? Щапхьэклэ къэвгъэлыгъуэ.

17. Макъзешэ клэщлхэр сыт хуэдэхэра? Сыт абыхэм апхуэдэу щледжэр?

18. Макъзешэ укъудияклэ зэджэр сыт? Ахэр сыт хуэдэ макъхэра?

20. Iупэр хьурей хьууэ къапсэль макъзешэхэр кыжыфлэ. Сыт абыхэм апхуэдэу щледжэр? Лабиализованнэ терминыр зэхьэллар сыт хуэдэ макъзешэхэрауэ плэрэ?

21. Хьэрфзешэ е-р пычыгъуэ йэ кыгъэлыгъуэу сытым щыгъуэ кыщыклуэр? Абыхэм я щапхьэ къэфхь.

22. Иджырей адыгэбзэм хьэрф у-р макъзешэуи сонорнэуи кыщагъэсэбэл. Сытым щыгъуэ макъзешэ къалэн игъээщлэу ар бзэм кыщыклуэр?

23. Иджырей адыгэбзэм и макъзешэхэр кыщыхьу щыплэрэ кызэрыхьу щыклэрэ, нэгъуэщлэу жыплэмэ, бзэгур зэрыхэлэжыхьым елытауэ зыбжанэу зэщхьэщоклыж. Кыщыхьу щыплэрэ кызэрыхьу щыклэрэ елытауэ, макъзешэхэм я зэщхьэщыкыныгъэхэмрэ ахэр псалъэхэм кызэрыщыклуэ увыплэхэмрэ къэвгъэлыгъуэ, абыхэм я щапхьэ къэфхьклэрэ.

Студентхэр, еджакүэхэр езыр-еzyру зэрылэжээн тестхэр

1. Иджырей адыгэбзэ макъзешэхэм я бжыгъэр мэхьу:

- А) тху
- Б) блы
- В) пщлы
- Г) щы

2. Иджырей адыгэбзэм и хьэрфзешэхэр мэхьу:

- А) пщлы
- Б) пллы
- В) блы
- Г) щы

3. Бзэгукум лъахъшэу зилэту кьохьу, макъзешэ клэщлщ (мыукъуэдиящ), мылабиализованнэщ (лупэр зымыухъурейщ), псалъэм и дэтхэнэ лыхьэми кыщоклэу, ауэ псалъэпэм нэгъуэщл хьэрфклэ щатх:

- А) ы (псы)
- Б) э (мэш)
- В) е (мес)
- Г) и (нитл)

4. Бзэгупэм лъагэу зилэту кьохьу, мылабиализованнэщ (лупэр зымыухъурейщ), макъзешэ кьалэн игъэзащлэу, псалъэпэм кыщыклэуркьым, укъуэдиящ:

- А) э (шэмэдж)
- Б) а (макъ)
- В) у (тлуп)
- Г) и (мис)

5. Макъзешэ укъуэдиящ, мылабиализованнэщ (лупэр зымыухъурейщ), бзэгу лъэдакьэм лъахъшэу зилэту кьохьу:

- А) о (топ)
- Б) е (мет)
- В) а (май)
- Г) э (кьуэш)

6. Бзэгупэм ику иту зилэту кьапсэлъ макъзешэ укъуэдиящ, псалъэпэм кыщыклэуркьым, лабиализованнэкьым (лупэр зымыухъурейщ), макъзешэ кьалэн игъэзащлэу, псалъэклэм зэи кыщыклэуркьым:

- А) у (бзу)
- Б) о (фоч)
- В) и (сиш)
- Г) е (мест)

7. Бзэгукум ику иту зилэту кьапсэль, мылабиализованнэщ (лупэр зымухьурейщ), макъзешэ клэщлщ, псальэпэм (междометие кьэхьуклэ зилэхэм деж) зэзэмызэщ кьыщыклуэр:

- А) ы (ныш)
- Б) э (пэш)
- В) е (тет)
- Г) и (бий)

8. Бзэгу льэдакьэм льагэу зилэту кьохьу, лабиализованнэщ (лупэр зымухьурейщ), макъзешэ кьалэн игъэзащлэу, адыгэ псальэпэм кьыщыклуэркьым, укьуэдиящ:

- А) о (сотх)
- Б) а (баш)
- В) ы (ныш)
- Г) у (нур)

9. Бзэгу льэдакьэм ику иту зилэту кьохьу, лабиализованнэщ (лупэр зымухьурейщ), макъзешэ укьуэдиящ, адыгэ псальэпэм кьыщыклуэркьым:

- А) у (ету)
- Б) э (уэс)
- В) ы (шyd)
- Г) о (модэ)

10. *Псынэ*. Мы псальэм хэт макъзешэхэр кьыщохьу:

- А) бзэгупэм
- Б) бзэгукум
- В) бзэгу льэдакьэм
- Г) бзэгупэмрэ бзэгукумрэ

11. *Къоджащ*. Мы псальэм хэт макъзешэхэр кьыщохьу:

- А) бзэгупэм
- Б) бзэгукум
- В) бзэгу льэдакьэм
- Г) бзэгупэмрэ бзэгукумрэ

12. *Мис, мес* псальэхэм хэт макъзешэхэр кьыщохьу:

- А) бзэгупэм
- Б) бзэгукум
- В) бзэгу льэдакьэм
- Г) бзэгупэмрэ бзэгукумрэ

13. Адыгэбзэм нэхьапэ кьыхэхьукла макъзешэхэщ:

- А) и, е (хуит, шей)

- Б) *у, о* (думп, моф)
- В) *ы, э* (шыгу, псэ)
- Г) *а, у* (саб, тур)

14. Макъзешэ къэзыгъэлтагъуэ хьэрфзешэщ:

- А) *е* (псей)
- Б) *ё* (ёлкэ)
- В) *ю* (юрист)
- Г) *я* (яжбэ)

15. Хьэрф *е*-м макъзешэ къыщегъэлтагъуэ мы псалъэм:

- А) *ерыскъы*
- Б) *уае*
- В) *ежъу*
- Г) *нетлэ*

16. Хьэрфзешэ *е* къыщыкӀуа псалъэр мыращ:

- А) *уае*
- Б) *мес*
- В) *мэжей*
- Г) *мел*

17. Иджырей адыгэбзэм макъзешэ *е, и*-хэр къыщокӀуэ:

- А) псалъэпэм
- Б) псалъэкум
- В) псалъэкӀэм
- Г) дэнэ дежи

18. Иджырей адыгэбзэм хэт макъзешэ мыукъуэдияхэщ:

- А) *у, о*
- Б) *ы, э*
- В) *и, е*
- Г) *а, я*

19. Иджырей адыгэбзэм Ӏупэр хьурей хьууэ къыщапсэль макъзешэхэщ:

- А) *о, у*
- Б) *и, е*
- В) *э, а*
- Г) *а, я*

20. Иджырей адыгэ псалъэхэм макъзешэ *о, у, ы*-хэр къыщокӀуэ:

- А) псалъэпэми псалъэкуми

- Б) псалъэпэми псалъэкӀэми
- В) псалъэкуми псалъэкӀэми
- Г) дэнэ дежи

21. Иджырей адыгэбзэм кыхэхъукӀа макъзешэ укъуэдияхэщ:

- А) о, а
- Б) ы, э
- В) ю, ё
- Г) я, ю

22. МакъзешэкӀэ кыщӀидзэ псалъэхэр мыращ:

- А) уэлбанэ, уафэхъуэпскӀ, уэшхышхуэ
- Б) илъэс, иджыблагъэ, итырыгъу
- В) еблагъэн, еджакӀуэ, ержыб
- Г) адэжынэ, абджыфэ, алътыншыкъ

23. МакъзешэкӀэ иух псалъэр мыращ:

- А) уае, фае, туге
- Б) къабзэу, дахэу, телъыджэу
- В) ефэндэ, шындырхъуо, хъэмбылу
- Г) уэздыгъей, джэгурей, кӀэфий

24. Адыгэбзэм макъзешэ имылэу кыльытащ:

- А) Яковлев Н.Ф.
- Б) Лопатинский Л.Г.
- В) Койперс А.М.
- Г) Турчанинов Г.Ф.

25. «Адыгэбзэм макъзешэу зы фӀэкӀа цыхэмыта лъэхъэнэ цылауэ» етх

- А) Яковлев Н.Ф.
- Б) Лопатинский Л.Г.
- В) Койперс А.М.
- Г) Турчанинов Г.Ф.

4. МАКЪ ДЭКӀУАШЭХЭР

Макъзешэхэм къащхъэщыкӀыу, макъ дэкӀуашэхэр кыщытпсалъкӀэ хъуам пэрыуэгъу егъуэт. А пэрыуэгъум еныкӀуэкӀуурэ тхъэмбылым кыикӀ жьыр жьэм кыжъэдокӀ. Абы дауш къегъэхъу. Дэтхэнэ зы макъ дэкӀуашэми дауш е жьыуэ щӀэтщ.

Иджырей адыгэбзэм и макъ дэкӀуашэхэр 47-рэ мэхъу (макъзешэуи сонорнэуи кыакӀуэ у-р хэмыту): б, в, г, гу, гъ, гъу, д, дж, дз, жс, жь, з, й, к, ку, кӀ,

*кӀу, кӀ, кӀу, кхӀ, кхӀу, л, лӀ, лӀ, м, н, р, п, пӀ, с, т, тӀ, ф, фӀ, х, ху, хӀ (зӀ), хӀ, хӀу, ц, цӀ, ч, ш, ш, шӀ, л, лу. Хьэрф дӀкӀуашӀхэр макӀ дӀкӀуашӀхэм нӀхӀрӀ тӀуӀкӀ нӀхӀыбӀщ. Абы и шхӀӀусыгӀуэр хьэрф дӀкӀуашӀтӀым – ь, ь – макӀ кӀызырамыгӀӀагӀуэрщ. Хьэрф ь-р хьэрф зӀгуэтхэм кӀызырыщӀкӀуэм нӀмышӀ, макӀзӀпӀӀӀхыуи кӀагӀӀӀсӀбӀп, шапхӀӀ: *зӀирт, ьӀирт, зӀуащ, дӀжащ, дӀзащ*. Хьэрф ь-р урысыбӀзмкӀӀ кӀызыпрыкӀа псалӀӀхэм хӀту кӀыдогӀӀӀсӀбӀп, шапхӀӀ: *январь, февраль, секретарь, статья, калькулятор, калькӀ, карьерӀ*. ЛарингальнӀ макӀ укӀуӀӀдӀй *зӀ-уӀ* кӀӀтпсӀльыр тхыбӀзм деж *хӀ-кӀӀ* кӀыщӀыдогӀӀӀагӀуӀ: *зӀӀрф < хьӀрф, мызӀӀнӀ < мыхӀӀнӀ, ГӀӀым < ХьӀӀым*. МакӀ дӀкӀуашӀ *к-р* адыгӀ псалӀӀхэм кӀыщӀыкӀуӀӀркӀым. Абы дыщрихӀӀӀӀр урысыбӀзмкӀӀ кӀызыпрыкӀа псалӀӀхӀрщ, шапхӀӀ: *кабинет, казино, кандидат, капитан, карабин, кардиология, кафедрӀ, кафе, кино, класс, киоск, концепт, ксерокопие, куратор*.*

ЛӀжыгӀӀ 1. Мы псалӀӀхӀр зыхужыпӀӀ хӀуну, иджырей адыгӀбӀзм хӀт макӀ дӀкӀуашӀхӀр кӀӀвгӀӀӀагӀуӀ.

1. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщохӀу, лӀпӀр хӀурей хӀууӀ, кӀыщӀиуду кӀапсӀль макӀ дӀкӀуашӀ жыгӀыжыгӀщ, дӀгу, пӀытӀа гуӀӀгӀухӀр иӀӀщ _____
2. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщохӀу, лӀпӀр хӀурей хӀууӀ, кӀыщӀиуду кӀапсӀль макӀ дӀкӀуашӀ дӀгуш, жыгӀыжыгӀ, пӀытӀа гуӀӀгӀухӀр иӀӀщ _____
3. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщыхӀу макӀ дӀкӀуашӀ пӀытӀащ, кӀыщӀапсӀлькӀӀ лӀпӀр хӀурей мӀхӀу, кӀыщӀеуд, макӀ дӀкӀуашӀ жыгӀыжыгӀ, дӀгу гуӀӀгӀухӀр иӀӀщ _____
4. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщыхӀу макӀ дӀкӀуашӀ укӀуӀӀдӀй, жыгӀыжыгӀ, лӀпӀр хӀурей мыхӀуу кӀапсӀль, макӀ дӀкӀуашӀ дӀгу гуӀӀгӀу иӀӀщ _____
5. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщыхӀу макӀ дӀкӀуашӀ укӀуӀӀдӀй, дӀгу, лӀпӀр хӀурей мыхӀуу кӀапсӀль, макӀ дӀкӀуашӀ жыгӀыжыгӀ гуӀӀгӀу иӀӀщ _____
6. БӀӀгу лӀӀдакӀӀ кӀыщыхӀу макӀ дӀкӀуашӀ укӀуӀӀдӀй, дӀгу, лӀпӀр хӀурей хӀууӀ кӀапсӀль, мылабиализованнӀ макӀ дӀкӀуашӀ дӀгу гуӀӀгӀу иӀӀщ _____
7. ТӀмакӀыщхӀӀ кӀыщыхӀу макӀ дӀкӀуашӀ пӀытӀа, лӀпӀр хӀурей мыхӀуу, кӀыщӀиуду кӀапсӀль, лабиализованнӀ гуӀӀгӀу иӀӀщ _____

8. Тэмакыщхэм кыщыху макъ дэкӀуашэ пӀытӀа, лупэр хьурей хьууэ, кыщиуду кӀапсэлъ, мылабиализованнэ гуэгъу илэщ _____

9. Тэмакыщхэм кыщыху макъ дэкӀуашэ дэгу, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, лабиализованнэ гуэгъу илэщ _____

10. Тэмакыщхэм кыщыху макъ дэкӀуашэ дэгу, лупэр хьурей хьууэ, кыщиуду кӀапсэлъ, мылабиализованнэ гуэгъу илэщ _____

11. ТэмакыщӀэм кыщыху макъ дэкӀуашэ пӀытӀа, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, лабиализованнэ гуэгъу илэщ _____

12. ТэмакыщӀэм кыщыху макъ дэкӀуашэ пӀытӀа, лупэр хьурей хьууэ, кыщиуду кӀапсэлъ, мылабиализованнэ гуэгъу илэщ _____

13. ТэмакыщӀэм кыщыху макъ дэкӀуашэ укьуэдий, дэгу, лупэр хьурей мыхьуу кӀапсэлъ, макъ дэкӀуашэ гуэгъу илэкьым, хьэрыпыбзэм щыщ *h* макъри мы хьэрфымкӀэ кыдогъэлыагъуэ _____

14. ЛупитӀым кыщыху макъ дэкӀуашэ, сонорнэ, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, макъ дэкӀуашэ гуэгъу илэкьым _____

15. ЛупитӀым кыщыху макъ дэкӀуашэ жыгъыжыгъ, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, дэгу, пӀытӀа гуэгъухэр илэщ _____

16. ЛупитӀым кыщыху макъ дэкӀуашэ дэгу, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, жыгъыжыгъ, пӀытӀа гуэгъухэр илэщ _____

17. ЛупитӀым кыщыху макъ дэкӀуашэ пӀытӀа, лупэр хьурей мыхьуу, кыщиуду кӀапсэлъ, макъ дэкӀуашэ дэгуи жыгъыжыгъи гуэгъуу илэщ, псалъэм щыхэтым и деж, нэгъуэщӀ макъ дэкӀуашэ пӀытӀа кыщыбгъэдэувэкӀэ, *l* дамыгъэр гуэмыту ятх _____

18. ЛупитӀым кыщыху макъ дэкӀуашэ укьуэдий, сонорнэ, бзэгу лъэдакьэм зилэту, лупэр хьурей хьуарэ ипэкӀэ лушауэ кӀапсэлъ, макъ дэкӀуашэ гуэгъу илэкьым, а хьэрфымкӀэ лабиализованнэ макъзешэхэм языхэзи кыдогъэлыагъуэ _____

19. ФӀыншэм мылыагэ дыдэу кыщыху макъ дэкӀуашэ жыгъыжыгъ, макъым и кьэхьуным хэлэжыыхь пкыгъуэхэм кьащӀ лущӀаплӀэр зэм зэлуха, зэм

зэхуэцла хьууэ, клэзызу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, лабиализованнэ макъ дэклауашэ жыгьыжыгъ гуэгъу илэщ _____

20. Фыншэм ляхьшэу кьыщыхьу макъ дэклауашэ дэгу, макьым и кьэхьуным хэлэжьыхь пкьыгьуэхэм кьащл луцлаплэр зэм зэлуха, зэм зэхуэцла хьууэ, клэзызу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, лабиализованнэ макъ дэклауашэ дэгу гуэгъу илэщ _____

21. Фыншэм мылбагэ дыдэу кьыщыхьу макъ дэклауашэ жыгьыжыгъ, макьым и кьэхьуным хэлэжьыхь пкьыгьуэхэм кьащл луцлаплэр зэм зэлуха, зэм зэхуэцла хьууэ, клэзызу, лупэр хьурей хьууэ кьапсэль, мылабиализованнэ макъ дэклауашэ гуэгъу илэщ _____

22. Фыншэм ляхьшэу кьыщыхьу макъ дэклауашэ дэгу, макьым и кьэхьуным хэлэжьыхь пкьыгьуэхэм кьащл луцлаплэр зэм зэлуха, зэм зэхуэцла хьууэ, клэзызу, лупэр хьурей хьууэ кьапсэль, мылабиализованнэ макъ дэклауашэ гуэгъу илэщ _____

23. Бзэгубгъу-дзэбгъухэр хэлэжьыхьу, бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклауашэ жыгьыжыгъ, тхьэмбылым кьикл жьым макьыр кьыщикл щыплэм деж кьыщищл луцлаплэр кьыпиклхьу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, дэгу, пытла гуэгъухэр илэщ _____

24. Бзэгубгъу-дзэбгъухэр хэлэжьыхьу, бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклауашэ дэгу, тхьэмбылым кьикл жьым макьыр кьыщикл щыплэм деж кьыщищл луцлаплэр кьыпиклхьу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, жыгьыжыгъ, пытла гуэгъухэр илэщ _____

25. Бзэгубгъу-дзэбгъухэр хэлэжьыхьу, бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклауашэ пытла, тхьэмбылым кьикл жьым макьыр кьыщикл щыплэм деж кьыщищл луцлаплэр кьыпиклхьу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, жыгьыжыгъ, дэгу гуэгъухэр илэщ _____

26. Лупэ-дзэм кьыщыхьу макъ дэклауашэ укьуэдий, жыгьыжыгъ, макьыр кьыщикл щыплэм деж кьыщищл дэхуплэм тхьэмбылым кьикл жьыр кьыдихуу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэль, дэгу, пытла гуэгъухэр илэщ _____

27. Іупэ-дзэм кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, дэгу, макьыр кышикл щыплэм деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, іупэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, жыгьыжыгъ, пытла гуэгьухэр илэш _____

28. Іупэ-дзэм кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, пытла, макьыр кышикл щыплэм деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, іупэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, жыгьыжыгъ, дэгу гуэгьухэр илэш _____

29. Бзэгупэм, зэрызилэт щымылэу, кышыху макъ дэклуашэ кышиуд, сонорнэ, іупэр хьурей мыхуу, бзэгупэр дзэмклэ кьэклуэтауэ кьапсэлъ, макъ дэклуашэ гуэгьу илэкьым _____

30. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ жыгьыжыгъ, іупэр хьурей мыхуу, кышиуду, пхьашэу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ дэгурэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

31. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ дэгу, іупэр хьурей мыхуу, кышиуду, щабэу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

32. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ пытла, іупэр хьурей мыхуу, тхэмбылым кыикл жьыр кышиуду кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ дэгурэ гуэгьуу илэш, псалъэм щыхэтым и деж, нэгьуэщл макъ дэклуашэ пытла кышыбгьэдэувэклэ, I дамыгьэр гуэмыту ятх _____

33. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ кышиуд-укьуэдия, шипящэ, жыгьыжыгъ, тхэмбылым кыикл жьыр, макьыр кышыху щыплэм кышищл іуцлалэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, іупэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ дэгурэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

34. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ кышиуд-укьуэдия, шипящэ, дэгу, тхэмбылым кыикл жьыр, макьыр кышыху щыплэм кышищл іуцлалэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, іупэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

35. Бзэгупэм кышыху макъ дэклуашэ кышиуд-укьуэдия, шипящэ, пытла, тхэмбылым кыикл жьыр, макьыр кышыху щыплэм кышищл

луцлапэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ дэгурэ гуэгьуу илэш _____

36. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ кьыщиуд-укьуэдия, свистящэ, жыгьыжыгь, тхьэмбылым кьикl жьыр, макьыр кьыщыхьу щыплэм кьыщищl луцлапэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ дэгурэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

37. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ кьыщиуд-укьуэдия, свистящэ, дэгу, тхьэмбылым кьикl жьыр, макьыр кьыщыхьу щыплэм кьыщищl луцлапэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ пытларэ гуэгьуу илэш _____

38. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ кьыщиуд-укьуэдия, свистящэ, пытла, тхьэмбылым кьикl жьыр, макьыр кьыщыхьу щыплэм кьыщищl луцлапэм деж, хуэму дэхуплэм дэклыу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьрэ дэгурэ гуэгьуу илэш _____

39. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ укьуэдий, шипящэ-свистящэ, жыгьыжыгь, макьыр кьыщиклым деж кьыщищl дэхуплэм тхьэмбылым кьикl жьыр кьыдыхуу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ дэгуи пытлаи гуэгьуу илэш _____

40. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ укьуэдий, шипящэ-свистящэ, дэгу, макьыр кьыщиклым деж кьыщищl дэхуплэм тхьэмбылым кьикl жьыр кьыдыхуу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьи пытлаи гуэгьуу илэш _____

41. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ укьуэдий, шипящэ-свистящэ, пытла, макьыр кьыщиклым деж кьыщищl дэхуплэм тхьэмбылым кьикl жьыр кьыдыхуу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгьыжыгьи дэгуи гуэгьуу илэш _____

42. Бзэгупэм кьыщыхьу макъ дэклуашэ укьуэдий, шипящэ, жыгьыжыгь, макьыр кьыщиклым деж кьыщищl дэхуплэм тхьэмбылым кьикl жьыр кьыдыхуу, лупэр хьурей мыхьуу кьапсэлъ, дэгу гуэгьуу флэкlа илэкьым _____

43. Бзэгүпэм кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, дэгу, макьыр кышиклым деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, лүпэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, шипящэ жыгыжыгъ гуэгъу флэкла илэкьым _____

44. Бзэгүпэм кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, жыгыжыгъ, макьыр кышиклым деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, лүпэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ дэгу гуэгъу илэщ _____

45. Бзэгүпэм кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, дэгу, макьыр кышиклым деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, лүпэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ жыгыжыгъ гуэгъу илэщ _____

46. Бзэгүпэм кышыху макъ дэклуашэ клэзыз, сонорнэ, лүпэр хьурей мыхуу, бзэгүпэм зыкьилэтрэ дзэмклэ кьэклуэтауэ кьапсэлъ, макъ дэклуашэ гуэгъу илэкьым _____

47. Бзэгукум, машлэу зилэту, кышыху макъ дэклуашэ укьуэдий, сонорнэ, макьыр кышиклым деж кышищл дэхуплэм тхэмбылым кыикл жьыр кыдихуу, лүпэр хьурей мыхуу кьапсэлъ, макъ дэклуашэ гуэгъу илэкьым _____

Ищхьэклэ зи гугу тцла макъ дэклуашэхэм хэмыту, адыгэбзэ алфавитым хэту, иджыри сыт хуэдэ макъ дэклуашэ щылэу фцлэрэ? дауэ феплэрэ а макъ дэклуашэр адыгэ псалъэхэм кышцагъэсэбпрэ? зи гугъу тцлы макъ дэклуашэр хэту, щапхьэ зыбжанэ кьэфхь, а псалъэхэр кышыхуа бзэр кыжыфлэ.

Лэжыгъэ 2. Кьифтхыкл. Макъ дэклуашэ жыгыжыгъхэр зы екьуаклэ, дэгухэр екьуаитклэ щлэфтхьэ. Жыгыщлэхэр псалъальэхэм кышывгъуэти, урысыбзэклэ зэвдзэкл.

Банэklarцей, бжей, бзиху, блашэ, дыкьуэнагъ, дзэлыгъуэ, еклэпцлэ, жыгдэгу, жыгделэ, жыгей, зэрыджей, зей, клей, кьэзакъбанэ, кьэрэгъэш, кьэтхьэнсолыкьуей, кьуцхьэмышхей, мэздей, мэракьуей, мей, мышцэхупцей, нэрат, псей, пыжьей, тутей, тхуей, уэздыгъей, хуэрджей, хьэиуей, хьэмкьутлей, чэщей, шамбыр, шыкьлуртлэмей, щиху, лэней.

Лэжыгъэ 3. Макъ дэклуашэ жыгыжыгъ, дэгу, пьытла зэгугъухэр зэклэлъыфтх, зыхэт псалъэр щлыгъуу.

Зэрыгъуэзэн: б (бжащхьэ) – п (псалъэ) – пл (пластэ).

Бажащхьэ, вагъуэкӀэху, гуфӀэгъуэ, дэжыг, джэдхъурсанэ, дзей, жьапхъалъэ, лэрыдж, купщӀафӀэ, кӀащхьэ, лъэпкъэгъу, лыщӀаппӀэ, фоурыпщ, тхьэгъуш, фӀэхъус, тӀолакъ, псалъэзэблэдз, цыджэхунэ, пӀэтӀрэжан, чыржыныпхъэ, щхьэхуэпсалъэ, цыкӀунитӀэ, кӀуэцӀыбжэ, щӀыӀубнэф.

Лэжыгыгъэ 4. Псалъэхэр сыт зэщхьэщызыгыгъэкӀыр я макъ зэхэтыкӀэкӀэ? Сыт хуэдэ щытыкӀэ а псалъэхэр зэщхьэщызыгыгъэкӀ макъхэр гуэгъу зэрызэхуэхъур? Псалъэхэр кызыщыкӀуэ псалъэ зэпха зэхэфлъхьэ.

БащӀэ – пащӀэ – пӀащӀэ, вэгъу – фэгъу – фӀэгъу, нэгъу – нэку – нэкӀу, дыгъэ – тыгъэ – тӀыгъэ, дзыбэ – цыбэ – цӀыбэ, джей – чей – кӀей, лыфэ – лъыфэ – лӀыфэ, жьакӀуэ – щакӀуэ – щӀакӀуэ, лъабэ – лъапэ – лъаплӀэ, шэжъ – шэщ – шэщӀ, сабэ – сапэ – саплӀэ.

Лэжыгыгъэ 5. Тхыгъэр кыифтхыкӀ. Ӏупэхэр зыхуъурей макъ дэкӀуашэхэр зы екъуакӀэ, зымыухъурейхэр екъуаитӀкӀэ щӀэфтхьэ. Абыхэм щыщу Ӏупэр зыхуъурей е зымыухъурей гуэгъу зилэхэр кыжыфӀэ. Гуэгъу зилэхэм я гуэгъухэр къэвгъэлъагъуэ.

КӀыфӀщ, нэм кыщӀӀэлэбэр кыпхуэмылъагъуу. Ар нэхъ щхьэпэщ бжыхьым зыкӀуэзыудыгъуа лым дежкӀэ. Мазэр кыщӀӀэкӀыным ар ирошынэ, уэсыр кызыэрыриухуэнщӀэхым ирогуфӀэ. Лыр куэбжэ цыкӀум бгъэдохьэ, Ӏухри, нэкӀуэпакӀуэу джэдыщымкӀэ еунэтӀ. Абы мы пщӀантӀэр фӀыуэ ецӀыху, Ӏэджэрэ кыдыхьащ, ауэ ныщхьэбэ кытемыплъэламэ нэхъ къещтэ. Дыгъум джэдэщыбжэр ӀуегъэпкӀ, асыхьэтуи бабыщхэм загъэлэуэляуэ. Ар лъэуеймкӀэ мэлэбэ, гуэгъушыхъум и макъыр кьолу. Лым ар зэщӀеубыдэ, мэдалуэ. ПщӀантӀэр щымщ, ауэ жейркъым. Бжэ дамэдазэмкӀэ кыдоплъ фызабэр. Ар мэгузасэ: зауэм хэкӀуэда и щӀалэм хуигъэшха гуэгъушыр яхь. Хьэдэлус триӀуат. Дыгъур сакъыпэу пщӀантӀэм кыдохьэж, бжэ-щхьэгъубжэм и щӀыб хуигъазээрэ докӀыж. Фызыжыыр кӀэкуакуэу бжэм Ӏутщ, ауэ псалъэ жилэн мэшынэ – псэр ӀэфӀщ. Нэ набгъэхэм дыгъур къахуэцӀыхуркъым. Дыгъури мӀаплӀэ: я фадэ Ӏэнэ зэтету гуп кыпоплъэ. Фызыжъ ибэр, гыбзэр игъэшу, пӀэ щӀылэм хогъуэлъхьэж. (М.Б.)

Лэжыгыгэ 6. Къифтхыкл. Iупэр хьурей хьууэ къапсэлъ (лабиализованнэ) макъ къэзыгъэлыагъуэ хьэрфхэр зы екъуаклэ щлэфтхэ. Абыхэм гуэгъу къахуэхьу Iупэр зымыухьурей (мылабиализованнэ) макъ къэзыгъэлыагъуэ хьэрфхэр екъуаитклэ щлэфтхэ. *Тхэмбылыфэ, хуцхьуэ, лъагъуэ* псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэклэ зэпкърыфх.

Гъэмахуэ шылэм и курыкупсэщ. Махуэр егъэлеяуэ хуабэ хьуащ. Уэмщ. Жыгхэм япыт пщлащэ закъуи хутыкъуауэ хьейркъым. Нэрцанэ гъуэз пщтыру хьэуа зэщлэплъар щхьэщытщ. Мыпхуэдэ дуней исыж, илыгъуэжым цыхур я псэуплэ щылытхэм къыщлэкыркъым, е псы хуцхьуэ, нартсанэ архьуанэхэм къыхэмыкыу хэщ.

Адэ-мыдэклэ бгым клэрыгъэпщла унэ лъахьшэ цыкълухэм екълуалэ лъэс лъагъуэ бгъузэ тлэкълухэр уэраму убж нэужьклэ, абыхэм псэ зылут теплъагъуэркъым. Сэтей нэхъ сабалъэхэм джэдхэр, гъуэ къыщратхьуауэ, заудыныщлэри исщ, бжыхъ лъабжьэ жьэуаплэ мащлэм хьэ париишхуэ и бзэгу тхэмбылыфэр къыжьэдэлэлу мэджалъэри щлэлыщ, и нэм епщла бадзэхэр тхэрыкъуэф хуэдиз хьу и тхэкълумэшхуитл чэзууэ игъэхьеймклэ зыклэрихуну хэту, арщхьэклэ мыхьуу и щхьэр иутхыпщлу, итланэ аргуэру бадзэр къепщлыжу. Хьэжыр шу блэкълхэм и щхьэ къудей къилэту еплъкъым. (М.С.)

Лэжыгыгэ 7. Хьэрф у-м макъ лэужыгъуитл къегъэлыагъуэ: макъзеши макъ дэкълуаши (сонорнэ). Тхыгъэм япэщлыклэ къыхэфтхыкл макъзешэ у къэзыгъэлыагъуэ хьэрф у зыхэтхэр, иужьклэ фтхыж макъ дэкълуашэ у къэзыгъэлыагъуэ хьэрф у зыхэтхэр. Зи къэпсэлъыклэмрэ зи тхыклэмрэ зэтемыхуэ псалъэхэр щлэфтхэ. *Зэрыщытащ, къытепсынщлакъым* псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэ зэпкърыфх. Сонорнэ макъ дэкълуашэхэр зыхуэдэр фигу къэвгъэкыж.

Уэгунэбзу цыкълум и уэрэдыр къришу мэш хьэсэ бэвыгъэклэ зызыуэдым къыщхьэщыт. Бзу Iуэрывэлэуэрыбжэ дахэ цыкълур гъуэгубгъум Iут уэздыгъей къуабэбжьабэжым пытысхьэри тлэкълурэ зигъэпсэхуащ, итланэ уэгум зриту зелэтыж. Дэни къиухут асыхьэтыпщлэм къашыргъэ удэфа угъурсызыжыр? Уэгунэбзу цыкълур щылаи-щымылаи, уэсым хуэдэу, къауц тлэкълу къыклэраудар мэш хьэсэм зы мащлэклэ хуарзэу щхьэщытри етысэхыжащ. Зыми зыри къыщыпщла хуэдэтэкъым, зыми зыри къытехьэлыакъым икли къытепсынщлакъым. Дунейр зэрымамырщ, уафэр пшэ гуэрэну

зэхэгъэуклурями, уэбэуфэкъым, бзыгъэщ, уэфлщ, мэш афэ гъуапэу фафлэ, уэндэгъур адэ-мыдэклэ хуэмурэ зрешэ, щхьэукъуэ нэхъей. Псори зэрыщытащ, ауэ а бзу жьэрэлурэ цыклум и уэрэд жыггырур зыми зэхихыжынукуым. (М.С.)

Лэжыгъэ 8. Тхыгъэр фегугъуу кыффтхыкл, скобкэхэр кыызэлүфхыурэ. Сонорнэ макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэр къэвгъуэт. Сонорнэ макъклэ кыригъажэ псалъэхэр зы екъуаклэ, апхуэдэ макъклэ иух псалъэхэр екъуаитклэ щлэфтхэ. Псалъэкум кыщыклуа сонорнэ хьэрфхэр къэтхьыхьа плімэм ивгъэувэ. Бзэгукум кыщыхьу сонорнэ хьэрф дэклуашэ текстым хэтмэ, хьурейуэ къэфтхьыхь.

Шыри лыри, зэхуэарэзы хъужауэ, Мывэхъупс аузымклэ доклуей. Нобэ лъандэм я нэгъу кылуимыдза дунейм зыщамыгъэнщл хуэдэ йоплэ, йодалуэ. Аузым жъауэрэ щылытылагъэрэ и (бащэщ). Къуалэ(бзухэм) я уэрэдыр къраш, кыгуугу маджэ. Гъудэ (бадзэ), бжъэхэр зэщложьыуэ. Псори арэзыщ, я ныбэ ныкъуэкъым, зыхуей ягъуэт. Мэлъатэ, зопщыпщэ, къажыхь, мэлажъэ, мэшхэж. Пэщлэгъуэ лъэпкъи зыми илэкъым, умыгъащтэмэ, умыгъэшынэмэ. Шындыр(хъуо, хъо, гъуо) бжыныцлынафэшхуэ гъуэгум зэпрыжащ. Джэдэхъу яжъэпсыфэшхуэ (гъуабжэшхуэ), и бжъакъуэхэр арщынитл нэблагъэу, шум къеплъащ. Іэхъушэм къахэщхьэрыуклауэ зещатэу жэмищ къох. (М.С.)

Бжыныцлынафэ, яжъэпсыфэ плыфэцлэхэм я синоним къахуэфхь.
Джэдэхъу, арицын псалъэхэм я мыхьэнэр вгъэбелджылы.

Лэжыгъэ 10. Текстыр фегугъуу кыффтхыкл, клэлунэ здэщытхэм деж щытыпхьэ хьэрфхэр дэфтхэжурэ, скобкэхэр кыызэлүфхыурэ. Макъ дэклуашэ пытла зыхэт псалъэхэр къэвгъуэт. А макъ дэклуашэхэр зыхуэдэр вгъэбелджылы.

Жэщыр хэклуэтащ. Щхьэгъу...житлри зэлудза щхьэклэ, махуэ (псом) пэшыр я (гъэплъам) ещхьу хуабэщ. Зэзэмызэ з...пхылтэтыкл бадзэхэм я ву макъыр, фэндырэм кылукуым хуэдэу, дэгущ. Дунейр уэмщ, щхьэгъу...жэм жьы лубыгъуэ кыдэмыкл пфлощл. Щыбыр нэхь щылытылэщ, удз (къуэпсхэм) уэсэпс тлэклу я (пищла) хуэдэ, тклуэпс плащэ нэм кыщцлэдзэ, арщхьэклэ дунейр

lэуэляуэншэщ, шэдыплэжымклэ кыщыджэ хьэндьркыуакыуэхэмрэ тlэкlyнитlэ епэсэуауэ lуэ адакыэмрэ я (макы) фlэкlа з...хэпхыркыым.

А дакыикыэм кlyнэ и (нэр) хуозэ Вагыуэзэшиблым. Ахэр пыгуфlыкlyу, нащхэ кыащly пщлантиэм кыдоплэ, ауэ зылэзыбжыэм зэбгрокlри я кум щлалэ кыуапцлэ мыщыху гуэр кыоувэ. Кlyнэ, плэм зыкыхилэтыкlауэ, и лыагыур и (фlэщ) лэпкы мыхыуу, доплэй, зи щхэ упсагыащлэ щлалэ кыуапцлэри и п...щлапцлэм щлогуфlыкl. Кlyнэ лы мыщыхум лэпцлэ (лыапцлэу) кыильэгыуа фlэщыжу и (нэкlyм) лы кыолыадэ. Мазэр щэхуу кларц тхьэмпэ lувхэм кыпхоплэ, зэми цыхуитлым зэран сахуэхыункыым жыхуилэ щыкlэу, пшэхэм я кыуагы зыкыуегыапщкlyуэ.

(Мэзыхэ Борис зэритхамкlэ)

Текстым ехыэллэ лэжыгыэхэр

1. тэмакыщлэм кыщыхыу макы дэкlyашэ пытlа зыхэт псалыэхэр кыхэфтхыкl. Абыхэм щыщу лабиализованнэхэмрэ мылабиализованнэхэмрэ вгыэбелджылы.

2. Бзэгу лыэдакыэм кыщыхыу макы дэкlyашэ пытlа зыхэт псалыэхэр зы екыуакlэ щлэфтхыэ.

3. Бзэгупэм кыщыхыу макы дэкlyашэ пытlа кыщыкlyуэ псалыэхэр екыуаитlкlэ щлэфтхыэ.

4. *Pl, ml* макы дэкlyашэ пытlахэр кызыгыэлыагыуэ *n, m* хыэрфхэр хыурейуэ кыэфтхыыхы.

5. Дифтонг зыхэт псалыэхэр кыхэтхыкlын.

6. *Вагыуэзэшибл, махуэ, жэщ* псалыэхэр фонетикэ и лыэныкыуэкlэ зэпкырыхын.

7. Текстым кыщыгыэсэбэпа художественно-изобразительнэ lэмалхэр вгыэбелджылы, ахэр сыт хуэдэми кыжыфlэ.

Лэжыгыэ 11. Тхыгыэр кыфлхыкl, макы дэкlyашэ кыщыиудхэр щлэфтхыэурэ. Фигу кыэвгыэкlыж макы дэкlyашэ кыщыиудхэр зэригуэшыжыр. Абыхэм щыщу текстым кыщыгыэлыэгыуахэр кыевбжэкl. Бзэгупэм кыщыхыу макы дэкlyашэ дэгу зыхэт псалыэхэр кыхэфтхыкl.

Дыгъэр тегушхуауэ кыдэкӀуэтейуэрэ мэз шыгум кыщхьэщывэрти, хьурегъыр нэхъ щӀэщыгъуэ, гуапэ хьууэ кыпфӀэщырт. Гъатхэ нэщхьыфӀэр дэнэки щытепщэт. Мылэрысейхэр, пхьэгульейхэр, кхьужьейхэр хадэхэм хужьрэ гъуэжьы шызэщӀэлыдащи, хьэуар псэм иткӀухь мэ гуакӀуэкӀэ ягъэнщӀ. ТхьэмахуэкӀэ узэлэбэкӀыжым, упщӀэ гъуабжафӀу узылуплъэу шыта мэз гъунэгъур иджы щхьуантӀэ плащӀэм щӀеуфэ. ЕгугъупӀу уэрэд зэрыжалэм щхьэкӀэ саугъэт пэплъэ хуэдэ, бзухэм я макъамэр загъэлӀэжу къраш. (М.Е.)

Лэжыгъэ 12. КъифтхыкӀ, бзэгупэ макъхэр щӀэфтхьэурэ. Бзэгу лъэдакъэ макъ зыхэт псалъэхэр кыхьэфтхыкӀ. Къызэрапсэлымрэ зэратхымрэ зэтемыхуэ псалъэхэр къэвгъуэт, ахэр зытет пэжырытхэ хабзэхэр кыжыфӀэ. *ХьэщӀэщыбжэ, лъэбакъуий, лэнэ* псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэкӀэ зэпкърыфх. *Уэркъгъусэ, лэгъуп, хьэщӀбэкхь, бгъуэщӀэс* псалъэхэм я мыхьэнэр вгъэбелджылы.

Цыхуищэ мынэхъ мащӀэ зыщӀэхуэ хьэщӀэщым и бжэр зӀуахаш. Абы лъэбакъуий и бгъуагъынщ, пщӀы и кӀыхьагъынщ. Блынджабэхэр алэрыбгъухэмкӀэ, лэщэ лъаплэхэмкӀэ, бжъакъуэхэмкӀэ гъэщӀэрэщӀаш. Унащхьэр жыгей пкъоушхуиплӀым щӀалыгъэ. Уэркъхэр хьэщӀэщыбжэм и гъунэгъуу иувыкӀаш. Уэркъгъусэхэри, я дзэзешэм пэмылэщӀэу шытыну я къалэнти, абыхэм яхэуаш. Лэгъупышхуэхэм кърахыурэ, щӀыунэхэм, хьэщӀбэкхьхэм кыщӀлахыурэ унэлутхэм хьэщӀэщым яхь шхын зэмылӀэужьыгъуэхэмкӀэ узэда лэнэ лъакъуищхэр. Бжэм деж щыт бгъуэщӀэс нэхъ щӀалӀуэхэм лэнэхэр щӀлахыурэ хьэщӀэщым щӀлахьэри уэркъ щхьэгъэрытхэм кърагъэлыагъу щӀыплӀэм деж ягъэув. (М.Е.)

Лэжыгъэ 13. Фыкъеджэ. Макъ дэкӀуашитӀ зэбгъэдэту къэкӀуахэр жыгъыжыгъми дэгуми вгъэбелджылы. КъыжыфӀэ сыт макъ дэкӀуашэ жыгъыжыгъым макъ дэкӀуашэ дэгу щӀыбгъэдэмыувэр? Сыт сонорнэхэр макъ дэкӀуашэ жыгъыжыгъми, дэгуми, пытлами ябгъэдэту кыщӀэкӀуэр? Макъ дэкӀуашэ пытлӀэкӀэ кыщӀидзэ псалъэхэр кыхьэфтхыкӀ.

Пщэдджыжь хьэуар мэлыд. Мэпсыпс. Мэщхьыщхь. Уэгу лъащӀэм гъатхэм и нэ щӀыхухэр къош. Гу лъащӀэм гугъэ гуэрхэр кыщӀоужьыгъыжыгъ. Мэз лъащӀэм таурыхьхэм я нэху щош. Акъужьыр, данэпс дамэр ишэщӀлауэ, ди псыхьуэм къру дахэу щхьэщосыкӀ. Зи теплъэ сымышӀэжыр къэтӀысауэ,

щлалэгъуэм сыхихъэжу погуфлык. Зыгуэрым пхуэмышыжу ухуэзэшмэ, и нэгур гъащлэ уэгум кыщохъуэпск. Щылауэ щымылэжым кыггээзжмэ, гупсысэхэм тхъэ псынэм зыщагъэпск. Къыхэцми гъатхэм ди блэклар мылыфу, ар гум щогъагъэ жэнэт губгъуэ плыфэу. (Iy.Б.)

Лэжыгъэ 14. Зы екъуаклэ кыыхэгъэбелджылыкла псалъэхэр зэрызэхэт макъхэр жьэрыуатэу, курсивклэ кыыхэгъэбелджылыклахэр фтхыурэ зэпкърыфх.

Бзылхугъэр – ар цыху тхъепэлгытэщ. Къэзыгъэщыфу кыггээщлэщ. Дахагъэ защлэрэ уклытэу, зэхэлъу щыгум кытехъащ. Уклытэм кыпхырымыпсам *дахагъэм* ди нэр щисыклынут. Дахагъэ дыгъэр *щхъэщыклам* уклытэм ди гур хэлыхынут. А тлур зэклупсу бдызолъагъури, аращ *ушлэсцлыр* гъащлэ нып. *Къэзмыгъуэта* си Дахэнагъуэ, сызыщлэмышхэ си насып. Зищысыр зымыщлэж бзылхугъэ куэдым *тхъэ* тыгъэхэр хаутэ гъащлэ шэдым. (Iy.Б.)

Лэжыгъэ 15. Фыкбеджэ. Iупэ-дзэм кыщыхъу макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэр кыыхэфтхык, ахэр дэгуми, жыгыжыгъми, плытлами вгъэбелджылы. Бзэгу лъэдакъэ макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэр щлэфтхъэ. Зэпэщлэзых *ы* дамыгъэхэр хъурейуэ къэфтхыхъ. Макъ дэклуашэ плытлаищ кыщыггэсэбэпа псалъэхэр нэшэкъашэу щлэфтхъэ. *Балькъ, шу, къалэ, тенджыз, къушхъэхъу* псалъэхэр зэрызэхэт макъхэр зэпкърыфх.

Балькъэр Псыжърэ я зэхуакум дэклыу, бгы щхъэдэхыплэм ухуэзышэ шу лъагъуэр къэлэгъуащ. Къэгъэшыплэ, егъэзыхыгъуэрэ дэклыплэ задэу куэд зилэ шу лъагъуэр мэз лувым щлэклырт. Уэх цыкы гуэрым деж гъуэгур шы лъэгъуажэм къэс псы инам пхыклырт. Мыбдежыр кхъуэ быным я зыгъэпскыплэу зэрыщытыр Iупщл къащл ихъуреягъыр зэрыкхъуэ лъэужыым. Псы инам упхыклмэ, гъуэгур тлууэ зэхокл – зыр ижырабгъумклэ, адреир сэмэгурабгъумклэ. Ижырабгъумклэ зыгъэшыр нэхъ цыху зеклуаплэщ. Абы адыгэ, къэрэшей къуажэ зыбжанэм уаблешри Анапэ, Геленджик, Сыджыку къалэхэм уешэ. Сэмэгурабгъумклэ бгылэщ, къушхъэхъу щыплэщ, балькъэр къуажэ цыкыуитл флэкл искъым. Балькъэр къуажэхэм уаблэклмэ, лъэс лъагъуэ илэщ, бгым ушхъэдишэхыу. А лъагъуэмклэ къуршым ушхъэдэхмэ, цыху щымыпсэу тенджыз Iуфэм ухуэзэнуш.

Лэжыгыгэ 16. Текстыр шыуагъэншэу кыффтхыкI. Бзэгупэм кыыщыху макъ дэклуашэ дэгу, укьуэдий зыхэт псалъэхэр щлэфтхэ. А макъхэр кыгъэлъагъуэу псалъэкIэм кыыщыкIуа хьэрфхэр кьэфтхыыхь. Тэмакыщхэм кыыщыху макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэр фонетикэ и лъэныкьуэкIэ зэпкьрыфх. Макъхэмрэ хьэрфхэмрэ шыцу, тхыгъэм хэмытыр кыыжыфIэ.

Щымахуэщ. ЩыIэщ. Пшагъуауэщ. Сэ сфIэфIщ мыпхуэдэ махуэхэм си закьуэу кьэскIухьыну. Пшагъуэм нэрылъагъур ихуз щхьэкIэ, гупсысэр ешэщI. Ирешажьэри, игъащIэкIэ узыпэмыплъа гуэрхэр уи нэгум кыыщIегъуэуэ, узыщымыгугъахэм гукIэ урегъэпсалъэ. Апхуэдэхэм деж гупсысэхэр нэхьыбэрэ щыхьэщIэр гукъэкIыжхэм я лъахэрщ. Куэдрэ согъэзэж сэ а лъахэм. Гупсысэ IэфI куэдым шызгъафIэ си гуцIагъщIэлъ лъахэм. Абы кыинауэ ноби итщ лъагъуныгъэм, си япэ лъагъуныгъэм, и жыгыр. Мис, иджыпсту сыхуеблэгъэнуц сэ а жыгым. Илъэс бжыгъэкIэ сызыхуэзэша ди жыгым. Ди щэхухэри ди нэхухэри зыщIэзыфа, зыщIэзыша кхъужьейшхуэм. Мо Iуащхьэм сызэреуэкIыу ар пшагъуэм кыыхэщынуц. КыыхэкIуэтынурэ, кьудамэ инхэр IэплIэм хузэIуихауэ, кыиспежьэнуц. (Iу.Б.)

Лэжыгыгэ 17. Текстым хэт псалъэхэр фонетикэ и лъэныкьуэкIэ жьэрыIуатэу зэпкьрыфх. *ЦыкIур, укьэзмыгъэушу, ужеихукIэ, пцIантIэм, акъужьыр* псалъэхэм я тхыкIэмрэ кьэпсэлъыкIэмрэ щIызэщхьэщыкIыр кыыжыфIэ.

Вагъуэ жейхэм щэхуу уакъыхэсхри, сэ уэ цыкIур уафэм укъисхаш. Укьэзмыгъэушу щым дыкьэсри, ужеихукIэ ар зэлъыIусхаш. Жыг баринэр пцIантIэм кыIусхаш. Акъужьыр Iуащхьэ лъагэм кыкьуэсхаш. Дыгъэ плъыжьыр джабэм кыдэсхаци, гъэгъа псори гуфIэу кьэушаш. Хьунутэкъым кьэзгъэзэж IэнэщIуи, вагъуэ псоми уэ уакъыхэсхаш. (Б.Хь.)

Лэжыгыгэ 18. Псалъэжхэр кыффтхыкI, псалъэ хэтыпхьэхэр кIэлунэхэм я плэкIэ хэвгъэувэжурэ. Макъ дэклуашэ пытIахэм шыцу, *nl, ml* кьэзыгъэлъагъуэ *n, m* хьэрфхэр кьэвгъуэти щлэфтхэ.

Гъатхэм пасэу пщIэр ... игъуэ мэхьу. Дыщэр ... зыщIыр пцIантIэпсщ. ПцIантIэпс пщIэншэ Ахьшэр пшахьуэщи, ... пцIащхьуэщ. ЗэдэпщIэ щIэхщи, ... IэфIщ. Сымаджэр ... щIэупщIакIуэр лIащ. Тенджызрэ пэт ткIуэпс-

тклуэпсу Ущыджэлэнур пщлатэмэ, упщлэ Фы ... и пщлэ клуэдыркбым. Шыр льякбуйплл ... мэлъэпэрапэ. Джатэм пиупщлыр мэклыжри, жьэм пиупщлыр Е пщлауэ ... ущымыгугъ. Пццищэ нэхърэ зы Пцлыр ... хужьклэ дащ. Къуэ пщлыупс зилэ анэр ... щыщлэркбым. Пцлы лэфл нэхърэ ... дыдж. Мацлэм ... пклауэ закбурэ кбуклащ. Мыщэм пщлащэ техуэмэ мэгубжь, жыг ... зеущэху. Псышхуэри псы ... тклуэпсурэ зэхэтщ.

Лэжыгы 19. Текстыр кбифтхыкл, хьэрф кызыыхуэтхэр дэфтхэжурэ. Макъ *ы* кбапсэлбу, ауэ хьэрф *ы* щамытх щыплэр кбэвгбуэти псалъэхэм дамыгбэ цыклу (^) тевгбуэуэ. Макъ *н* кбапсэлбу, ауэ хьэрф *н* щатх псалъэхэр щлэфтхбэ. (Дэтхэнэ абзаци лэжыгы ирокбу.)

I. У...рам з...блэкыплэм и плл...нэпэм, бжыхь льягэ нейм кбыщхьэпрыплбу, кхбуэщыныщхьэ унэ пллимэ цыклу кбытетщ. Бжыхьым и з...хуэдитлыр пклумэ, сэхышхуищ хэтщ, тлур з...пэщлэхауэ, тлур з...пэщлэту. З...пэщлэха сэххэм я кум чы щабэклэ хуа набжэр лутщ, з...пэщлэхэт сэххэм я кум пхьэбгубжэ цыклу кбидэтщ, и щхьэм хьар илэрэ езыр щыхуу лэжауэ. Пхьэ...губжэ цыклур лупхрэ пщлантлэм удыхьэмэ, унэм и щхьэгбу...жиплым псом япэ гу зылыуагъатэ, итланэ абыхэм яку ит бжэм улуоплбэ. А бжэр адрей махуэхэм нэхърэ нобэ нэхьыбэрэ мэлэуэлыауэ: зэ фызыжбыр зэсэбауэу кбыщлокл, зэ клэпхын кбу...лэн зылуль фызым хьэкбушыкбухэр щыз...рехьэ, зэ зи ныбжбыр илбэс пщыклутлым ит щалэ цыклу кбыщлокл. Хэт кбыщлэкми, у...рамым дэплбэн гуращэклэ лб...пэпщлийуэ мэув, ауэ а мурадыр кбашемыхуулэклэ, пхьэ кбутаплэм хэт лыжь гумызагбэм, бжыхьыр апхуэдизу льягэу зыхуам, хуэмыарэзыуэ, гуклэ хуэхьушлэурэ хуоплбэкл. Ахэр атлэми з...кбым мы бжыхьым з...ригбэбамплэр: ар апхуэдизклэ нейши, у...рамым щызеклуэхэр ныбжь кбуде...уэщ зэрыплбэгбур.

II. Багъ пщэ...джыжбым нэху кбюклри, и нэхэм ямылбэгбужу клыфл хьуху, пщлантлэм щолэуэлыауэ. Абы пщлантлэр ипхьэнкыурэ игбэукуеящ, мэкбуэщым е луэм хутыкбуауэ зы шхий щылыыну хуригбэтыркбым, и жыг тлэклум я льябжэр гбэр кбызэрихьэрэ тлэу щитыклащ, щэ ипщлащ, и жэмыжбымрэ мэлыжбитлымрэ кбаклэрыху куэншыбыр хадэм ихьурэ зы лбэныкбуэклэ

кыщидзауэ трегуашэ. Абы нобэ кыхуаша пхэ гульэр и плэм плэ иригьэлэпхуклащ: езыр дэмысу пщл...нтлэкум пхэр кыщрадзати, пхэ кьутаплэм игьэлэпхуэжаш, итланэ «гьущэу щрель» жилэри хьэщпакьым щилыхьаш, иужьым гуэщым щызэтрильхьаш. Аргуэру флэтласхэ хьужауэ, икьутэурэ иджы гуэщым щызэтрельхэ, «заргь» жилэу лунклыбзэ иритыжыну. Абы пхэхэр игьэлэпхуэху кьэс зэ ибжаш, пэшхэкухэм трилпытэри щлэутыпщхьауэ ягьэсмэ, махуэ пщыкьлутху, нэхь щикьуэзмэ, махуэ пщитл яхурикьун хуейуэ кьилытащ. Пхэр щикьуэзэн папщлэ, абы мурад ищлащ пэшхэкуитым ягьэсыпхэр пщыхьэщхэ кьэс езым и лэклэ яритыну, лунклыбзэлухри и жып иримыгьэклыну. Абы игьэз...щлэным иджыпсту щыщлэдзауи Багь яужь ихьат: унэм кыщлэжурэ пхэ кьута хьэзырыр зыпхьуатэ щл...лэ цыкьлум фыуэ хуэхьушлэри пхэлэплитым ещанэр кыхыфлригьэдзэжауэ и пащхэ дьдэм илт, икьухьауэ (Кь.Хь.)

Кьызэрапщытэж унщлэхэмрэ лэжыгьэхэмрэ

1. Кьыжыфлэ макьзешэхэмрэ макь дэклашэхэмрэ зэрызэщхьэщыкьыр. Щапхэ кьэфхьурэ кьэвгьэлягьуэ.

2. Адыгэбзэм и макь дэклашэхэр сыт хуэдиз хьурэ? Абыхэм щыщу адыгэ псалэхэм кыщымыкьлурэ сыт хуэдэра?

3. Адыгэбзэм и хьэрф дэклашэхэр сыт хуэдиз хьурэ? Сыт ахэр макь дэклашэхэм нэхрэ нэхьыбэ щлэхьур? Макь кьимыгьэлягьуэу сыт хуэдэ хьэрф дэклашэхэр ди алфавитым хэт?

4. Макь дэклашэ жыгьыжыгьыр сытклэ кыщхьэщыкьлрэ и гуэгьу макь дэклашэ дэгум?

5. Сыт хуэдэ макь дэклашэ дэгухэра жыгьыжыгь гуэгьу зимылэхэр?

6. Сыт хуэдэ макь дэклашэ жыгьыжыгьхэра дэгу гуэгьу зимылэхэр?

7. Макь дэклашэ пытлар сытклэ кыщхьэщыкьлрэ и гуэгьу макь дэклашэ мышытла дэгум?

8. Гуэгьу зэхуэхьу макь дэклашэ дэгу мышытла, пытлахэр тлурьтлурэ зэрызэдзылам хуэдэу кьызэклэльебжэкл.

9. Сыт хуэдэ макь дэклашэ дэгухэра пытла гуэгьу зимылэхэр?

10. Сыт хуэдэ макъ дэкӀуашэ пӀытӀахэра мыпӀытӀа гуэгъу зилэхэр?

11. Зы макъ дэкӀуашэ пӀытӀар зэхуэмыдэ хьэрфитӀклэ кыщагъэлыагъуэм и шапхэ кьэфхь.

12. Гупэхэр хьурей хьууэ кьэхьу макъ дэкӀуашэхэмрэ абыхэм я гуэгъухэмрэ кыжыфӀэ.

13. Псалъэм макъу хэтымрэ хьэрфу кыщыхьамрэ бжыгъэклэ зэтемыхуэныр сыт хуэдэ щхьэусыгъуэхэм кыыхэкӀрэ? Абыхэм я шапхэ зырыз кьэвгъэлыагъуэ.

14. Хьэрф ь-р хьэрф зэгуэтхэм кызэрыщыкӀуэм нэмышӀ, макъзэпэщӀэхыуи адыгэбзэм кыщагъэсэбэп. Абы и шапхэ зыбжанэ кьэфхь.

Студентхэр езыр-езыру зэрылэжьэн тестхэр

1. Иджырей адыгэбзэм и макъ дэкӀуашэхэр мэхьу:

- А) тхущӀрэ бгъурэ
- Б) щэщӀрэ щырэ
- В) пӀыщӀрэ блырэ
- Г) пӀыщӀрэ бгъурэ

2. Иджырей адыгэбзэм хьэрф дэкӀуашэу хэтщ:

- А) тхущӀрэ бгъурэ
- Б) щэщӀрэ щырэ
- В) пӀыщӀрэ блырэ
- Г) пӀыщӀрэ бгъурэ

3. ФӀыншэм кыщыхьу макъ дэкӀуашэщ:

- А) гъ, гъу, хъ, хьу
- Б) дж, г, кӀ, цӀ
- В) хъ, л, лъ, къ
- Г) жь, щ, щӀ, ц

4. Бзэгу лъэдакъэ макъхэщ:

- А) г, к, х
- Б) б, н, пӀ
- В) къ, кхъ, кхьу
- Г) л, лъ, лӀ

5. ГупитӀ макъ дэкӀуашэ кыщциудхэщ:

- А) б, н, м
- Б) гу, ку, кӀу
- В) кьу, кхъ, кхьу

Г) *в, ф, фl*

6. Тэмакыщхэм кыщыху маххэщ:

А) *кхъ, кху*

Б) *дз, ц*

В) *лъ, лl*

Г) *гъ, хъ*

7. Тэмакыщlэм кыщыху маххэщ:

А) *дж, ч, кл*

Б) *жъ, щ, щl*

В) *кбу, кхъ, кху*

Г) *хъ, l, ly*

8. Мах дэклашэ жыгыжыгкlэ кыщlедзэ:

А) *хадэ, фэху, сыхъэт*

Б) *фlыгъуэ, nлырынl, клансэ*

В) *бахъэ, гъэмахуэ, дыгъэ*

Г) *рыгуэ, мыlumин, нэхутхъэху*

9. Мах дэклашэ дэгукlэ кыщlедзэ:

А) *клэпхъ, щlымахуэ, къамэ*

Б) *пхыфэ, сэрэи, хадэхэкл*

В) *балий, вабдзэ, лэкъум*

Г) *мывэ, нып, рымэ*

10. Мах дэклашэ пытlакlэ еух:

А) *уэнжакъ, чыцl, фlэлy*

Б) *хугу, хъэку, хъуэху*

В) *бжыхъ, бэджыхъ, шэмэдж*

Г) *уэтэр, сом, клэчан*

11. Сонорнэ махкlэ еух:

А) *дэп*

Б) *кумб*

В) *епэр*

Г) *уэркъ*

12. Сонорнэ махкlэ кыщlедзэ:

А) *цхъэнтэ*

Б) *мастэ*

В) *дэльху*

Г) *кбуэи*

13. Мах дэклашэ дэгукlэ еух:

- А) *сэнтх*
- Б) *плъыжъ*
- В) *фэрэкI*
- Г) *номин*

14. Макъ дэкIуашэ жыгъыжыгъкIэ еух:

- А) *жъгъырыб*
- Б) *тхъунс*
- В) *шкIумпI*
- Г) *зыкъом*

15. Макъ дэкIуашэ пытIакIэ кърэгъажъэ:

- А) *пIырыпI*
- Б) *блэ*
- В) *малъхъэ*
- Г) *шыд*

16. ФIыншэм къыщыхъу мылабиализованнэ макъ дэкIуашэкIэ къыщIедзэ:

- А) *пкIэунэ*
- Б) *шхыныгъуэ*
- В) *гъатхэ*
- Г) *мылыф*

17. ФIыншэм къыщыхъу лабиализованнэ макъ дэкIуашэкIэ кърэгъажъэ:

- А) *гъэмахуэ*
- Б) *гъусэ*
- В) *къэп*
- Г) *вагъуэ*

18. ФIыншэм къыщыхъу мылабиализованнэ макъкIэ еух:

- А) *кIэнтхъ*
- Б) *гъунэгъу*
- В) *бэкхъ*
- Г) *прунж*

19. ФIыншэм къыщыхъу лабиализованэ макъкIэ еух:

- А) *лэгъупыкъу*
- Б) *шхуэлъу*
- В) *хъуэхъу*
- Г) *пэихъэку*

20. Бзэгу лъэдакъэ лабиализованнэ макъ зыхэт псалъэр къэгъуэтын:

- А) *гуащэ*
- Б) *хэхэс*
- В) *гъунэгъу*

Г) *кѳуажэхъ*

21. Бзэгу лъэдакъэ мылабиализованнэ макъ зыхэт псалъэр гъэбелджылын:

А) *хъэщлэ*

Б) *бгырыпх*

В) *вагъэ*

Г) *кхъухъышхуэ*

22. Тэмакъыщхъэм кыщыхъу мылабиализованнэ макъклэ кърегъажъэ:

А) *кхъуей*

Б) *джанэ*

В) *кхъылэ*

Г) *къупхъэ*

23. Тэмакъыщхъэм кыщыхъу лабиализованнэ макъклэ кърегъажъэ:

А) *куэбжэ*

Б) *гъумыщлэ*

В) *кхъужъ*

Г) *къэуал*

24. Тэмакъыщлэм кыщыхъу лабиализованнэ макъ дэкълуашэ хэтщ:

А) *бжэщхъэлъ*

Б) *лэштлым*

В) *ткълуэпс*

Г) *гъэшыфлэ*

25. Тэмакъыщлэм кыщыхъу мылабиализованнэ макъ дэкълуашэклэ еух:

А) *зэнтхъ*

Б) *пиэрыхъ*

В) *бэкхъ*

Г) *сырыху*

26. Тэмакъыщхъэм кыщыхъу макъ дэкълуашэ пытла зыхэт псалъэщ:

А) *къанжэ*

Б) *тлурьыл*

В) *зэфлэтхъын*

Г) *клэлунэ*

27. Макъ дэкълуашэ пытлаи, дэгуи, жыгъыжыгъи хэтщ:

А) *хъэнтхъупс*

Б) *хъэрфзешэ*

В) *флълъагъуныгъэ*

28. Макъ дэкълуашэ дэгуи, жыгъыжыгъи, сонорни хэтщ:

А) *пэгъымын*

- Б) *пэцэцэн*
- В) *пагагъэ*
- Г) *пкlэунэ*

29. Макъ дэкlуашэ пlытlа хэтц:

- А) *хабзэ*
- Б) *гъатхэ*
- В) *хуцхъуэ*
- Г) *пкъо*

30. Дэтхэнэ псалъэм макъхэмрэ хьэрфхэмрэ щызэхуэдиз:

- А) *lыхъэ*
- Б) *lухъэ*
- В) *пхъу*
- Г) *тхъун*

31. Макъ дэкlуашэ жьгъыжьгъитl щызэбгъэдэтц:

- А) *бгъунж*
- Б) *псалъэрей*
- В) *пцlы*
- Г) *хьэрф*

32. Макъ дэкlуашэ дэгуйтl щызэбгъэдэтц:

- А) *блэкlащ*
- Б) *сэмб*
- В) *чэнж*
- Г) *тетlысхъэnlэ*

33. Сонорнэрэ макъ дэкlуашэ дэгурэ щызэбгъэдэтц:

- А) *бжъапцlэ*
- Б) *кlарц*
- В) *бдзы*
- Г) *тлъэщlащ*

34. Макъ дэкlуашэ пlытlа гуэгъу зимылэщ:

- А) *с, х, ш*
- Б) *п, т, ф*
- В) *щ, лъ, ч*
- Г) *гу, ку, в*

5. ПЫЧЫГЪУЭ. УДАРЕНЭ. ТРАНСКРИПЦЭ.

Пычыгъуэмклэ гурылугъуэ

Макъхэм пычыгъуэ къагъэху. Пычыгъуэхэм псалъэ къагъэщ. Псалъэр нэгъуэщ псалъэм пыщла хьуклэрэ псалъэ зэпха къоху. Псалъэ зэпхахэм гупсысэ пыхыкла къауатэклэрэ псалъэуха яухуэ. Абы кыхэкхыу жыплэ хьунуш макъыр, пычыгъуэр, псалъэр сыт шыгъуи зэпыщлауэ щыту.

Псалъэм шыщ макъзешэр е абы шыгъуу, зэ кыжьэджыгъуу, къэтпсалъыр *пычыгъуэщ*. Псалъэр зэрыху пычыгъуэ бжыгъэр зэлытар макъзешэу хэтырщ. Пычыгъуэ къэзыгъэхур макъзешэхэращ. *Тхыль* псалъэм зы макъзешэщ (*ы*) кыщыкхуэр, зэрыхури зы пычыгъуэщ; *дыгъэ* псалъэм макъзешит (*ы, э*) кыщокхуэри пычыгъуит (*ды-гъэ*) мэху; *андезынс* псалъэр пычыгъуищу (*ан-де-зынс*) зэхэтщ, макъзешыщ (*а, е, ы,*) кызэрыщыкхуэм кыхэкхыу.

Адрей бзэхэми хуэдэу, адыгъбзэм пычыгъуэ лэужыгъуит илэщ: 1) пычыгъуэ зэлуха; 2) пычыгъуэ зэхуэщла.

Лэжыгъэ 1. Пычыгъуэкхэ зэджэр кыжьыфлэ. Мы усэм хэт псалъэхэр пычыгъуэрэ зэпывуд, ахэр къэзыгъэхур макъзешэми хьэрфзешэми вгъэбелджылы. Макъзешэхэм я увыплэр лэщэр мылэщэрэ зэхэгъэвгъэкх.

Изольхэ сигу сынэмыкхуэну,
– сыкхуэнкхым, – жыслэрэ сыщокх.
Блокх зытэлаи, сэ аргуэру
Уи деж сынакхуэу кысфхыщокх.

Жызолэ быдэу: сынэсынкхым.
Сыносри – сыкхуэнкхым флэх.
Зы дакхыкхитху нэх сыщысынкхым,
Сигу ислэхам хурэ сэ сыфлэх.

Ущызмылгъуи ущыслгъуи –
Сигукхэ узгъафлэрэ сыщос.
Апхуэдэу фхыщэу узолгъури,
Сэ укхэсшэнуй сыныщосхь. (Б.Хь.)

Лэжыгъэ 2. Япэщыкхэ зы пычыгъуэ флэх мыху псалъэхэр кыфхыкх, итланэ пычыгъуитх хьухэр, абы кыкхэлхыкхуэу – пычыгъуищ е нэхыбэ хьухэр. Пычыгъуэхэр къэзыгъэху макхэр кыжьыфлэ.

Щхьэлмывэкхуэкхэ зэджэ къуажэр Щхьэлмывэкхуэпсым лусщ. Пасэ зэманым а къуажэм дэсыр щхьэл мывэкхэ лэзэу щытащ. Щхьэл мывэ гъуэзэджэ

кызыхэпх хьуну мывэр гьунэжу бгьуэтырт. Ахэр псым кьрихьэхауэ псыхьуэм дэлът. Кьэбэрдей псор щхьэл мывэ щыхуейм деж, Щхьэлмывэкьуэ кьаклуэрти яшэрт. Кьуажэдэсхэми блыщхьэ кьэс кьалэ бэзэрым щхьэл мывэ зэмылэужьыгьуэхэр щашэрт.

Щхьэлмывэкьуэпсклэ зэджэ псыр цлэрылуэ хьуат. Ар гьэмахуэм ин хьурт, бэлыхуэ кьиурт. Гьатхэмрэ бжыхьэмрэ кьызэрежэхыр мащлэут. Щымахуэм щыгьужыпэр нэхьыбэт.

Щхьэлмывэкьуэ кьуажэр здэщыс щыплэм хуэдэ гьуэтыгьуейуэ дахэщ. Кьуршым узэрыклуэн гьуэгури мыбы кьыщыщлэдзэ. Бгы нэхь льахьшэм тезу мэзыр тетщ. Абы я щыбагьым кьыдэт кьурш щхьэ хужь льягэм гьэмахуэми щымахуэми уэс телъу уолъагьу. (Кl.A)

Текстым ехьэллэ лэжыгьэхэр

1. Фыншэм кьыщыхуэ макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэр кьыхэтхыклын.
2. *Щхьэлмывэкьуэпсклэ, гьунэжу, кьуршым* псалъэхэр пычыгьуэклэ зэпыудын, ударенэр тегьэувэн.
3. *Иуш, кьрихьэхауэ, гьунэжу, кьиурт, кьурш, хужьу* псалъэхэр кьызэрапсэлтым хуэдэу тхын, абыхэм я тхыклэмрэ я кьэпсэлтыклэмрэ щызэтемыхуэр кьыжылэн.
4. Макъ дэклуашэ (сонорнэ) у-клэ кьригьажьэ псалъэхэр щлэтхьэн.
5. *Блыщхьэ* псалъэр кьызэрыхьуамрэ адыгэхэр а махуэцлэм апхуэдэу щлэджэмрэ кьыжылэн. Адыгэбзэм хэт адреи махуэцлэхэри, зэрызэклэлтыклуэм хуэдэу, кьэбжэклын.
6. Текстым антоним щызэхуэхуэ псалъэхэр кьыщыгьуэтын.
7. Ди зэманым *Щхьэлмывэкьуэ* кьуажэм зэреджэр кьыжыфлэ. А жылэм кьыщальхуауэ фызыщыгьуазэ усаклуэ, тхаклуэ, бзэщлэныгьэлл, егьэджаклуэ цлэрылуэхэр кьэвбжэкл. Абыхэм щыщ гуэрым теухуауэ доклад клэщл вгьэхьэзыр.

Лэжыгьэ 3. Адыгэбзэм пычыгьуэ лэужьыгьуэу илэхэр фигу кьэвгьэклыж. Пычыгьуэ зэлухаклэ зэджэр кьыжыфлэ. Сытклэ кьыщхьэщыклрэ абы пычыгьуэ зэхуэщлахэр. Текстыр кьифтхыкл псалъэхэр зэрызэхэт пычыгьуэклэ зэпыудауэ.

Макъ дэкуашэ дэгуклэ кышцидзэ пычыгъуэ зэлухахэр зы екъуаклэ щлэфтхъэ, макъ дэкуашэ жыгъыжыгъклэ кыригъажьэхэр екъуаитклэ.

Мы сыхьэтым сэ насыпыфлэу салытэ хьунут. Зы лъэныкъуэклэ уафэ уэздыгъэхэм я нэбзий лыдхэр си нэклум кышцидзэрт. Нэгъуэщл лъэныкъуэклэ щылыгъэ щлэращлэм щыпсэу тхьэгъэлэдж цыкълухэм я макъамэ зэхуэмыдэхэр кырашырт. Абыхэм икьуклэ сигу хагъахьуэрт. А жэщым щылыгъэмрэ уафэмрэ щлэращлагъэклэ зэхьэзэхуэрт. Уафэм сидэплъейурэ си адэм сигъэцыхуауэ щыта вагъуэ цыкълухэм нэлуасэ захуэсщлу сыхэлът. Уафэ джабэм пшэ бжьэхуц фагъуэхэр щызекълуэрт. Абыхэм я щылым вагъуэ цыкълухэр гъуэрыгъуапщкълуэ щыджэгурт, пшэхэм зыхагъапщкълуэрт, кыхэкълыжырт. Пшэхэри вагъуэхэри щылыгъэм кыдэдэжэгурт. Щылыгъэм щыпсэу пкълуэхэр, тхьэгъэлэдж цыкълухэр яужь итт щлэдэлухэр уэрэд жыгъыруклэ кызырыдахьэхыным.

(Щоджэщылыкълу А. зэритхамклэ.)

Лэжыгъэ 4. Текстыр кыффтхыкл, псалъэхэр пычыгъуэклэ зэпыудауэ. Кыхьэгъэща псалъэхэм я мыхьэнэр вгъэбелджылы, кызыхэкълэ бзэр кыжыфлэ. Тхьэрыкълуафэ, алэрыбгъу псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэклэ зэпкырыфх. Зи тхыклэмрэ къэпсэлъыклэмрэ зэтемыхуэ псалъэхэр къэвгъуэт, ар къэзыша щхьэусыгъуэр къэфлуатэ.

Батырбэч и *мэжджытым мэрем* махуэ къэс, *хьид* махуэм, махуэ лъаплэхэм *турыхь* щачл, адрей махуэхэм цыкълухэр щоджэ. Мэжджыт унэр жылэм унэу дэт псоми къахоцлуукл, и щыклэмрэ зэращла чырбыш плъыжымырэ адрей кълуажэ псэуалъэхэм ещхькымы... Мэжджыт бжэлупэм чырбыш плъыжымы кыхьэщыкълэ азэн джаплэ лъагэ лутщ. Псом хуэмыдэжу мэжджыт кълуэщыр гъэщлэрэщлащ икли кълэбзэщ. Мыпхуэдиз алэрыбгъу зилэ унагъуэ жылэм дэскымы, а псори плъыжь, гъуэжь, гъуабжэу унэ лъэгум иубгъуащ. Нэхъ жьантлэм, лъагаплэм, *мухьэрэбым* деж иубгъуар нэхъ лъаплэжщ – тхьэрыкълуафэ щлэхьухьыжу алэрыбгъу щхьуэшхуэщ. А алэрыбгъу лъэгум цыху вакъэ теувэркымы, зэрыщыхьэ хабзэр вакъэ лъахауэщ. Вакъэхэр бжэщхьэлум деж

блыным ирагъэуваллэри, езыхэр адэкӀэ алэрыбгъум тохъэри нэмэз ящӀ, уаз ят икӀи щыщӀэкӀыжым вакъэхэр лъатӀэгъэж.

Лэжыгъэ 5. Псалъэхэр, зэрызэкӀэлъыкӀуэм хуэдэу, кыифтхыкӀ, щыуагъэ хэту зэпыуда пычыгъуэхэр вгъэтэмэмыжурэ.

А-жэ-гъа-фэ, а-кы-лын-ша-гъэ, ал-мэс-тыщ-хъэц, анэ-дэль-ху-бзэ, ар-гъы-нащ-хъэ, ба-дзап-цӀэ, ба-лий-лэ-ры-сэ, бэ-джэндэ-ры-лажъэ, бэ-ла-гъыщ-хъэ, бжэ-мы-шхы-ры-гуа-шэ, бжы-ныщ-хъуэ, бза-джа-гъэн-шэ, бзу-уп-цӀэ, блэ-тхъэкӀу-мэ, бы-лы-маб-ла-гъэ, гуэ-гуш-пэ-шын, губ-гъуэ-удз-щхъэ-гъуэжъ, гукы-дэ-жын-шэ, гу-лбы-тэн-шэ, гуп-сы-са-кӀуэ, гу-щӀэ-гъун-шэ, гъат-хэ-пэ, гъуэ-гу-нап-щӀэ-удз, гъу-джэ-ип-лъэ, гъу-щӀып-сэ, дэ-у-тӀып-щы-кӀын, дэш-хуей, дзын-шэ, е-гъэт-хъэ-лэн, елыр-къэш, жьыуе-й-псыу-ей, и-тӀа-нэ, кӀы-ри-тӀэ-мэ-ри-тӀэ, кӀэ-лунэ, кӀып-хъэ, къу-рап-цӀэ, къуш-хъэ-мыш-хей, тхып-сэ, кхъуза-нэку, лэ-жъап-щӀэ, лэ-жы-гъэн-шэ, лэп-сте-пхъэ, лэры-пс, лыху-лып-цӀэн-шэ, лъа-къуэн-шэ, лъап-сэн-шэ, лъап-цӀэ-рыщэ, ма-хуэш-хуэ, пэш-хуэ, пэш-шыш-хуэ, пща-мпӀэ-щӀэдэ, пщэ-джы-жыш-хэ, пщэ-кӀыхъ, пщы-хъэщ-хъэ-хуе-лӀуэн-тӀэкӀ, пла-щӀаб-зэ, са-гъын-да-кыб-зэ, сэ-бэ-пын-ша-гъэ, фо-кӀадэ, си-ло-сып-хъэ, тель-хъэгъу, ту-тын-са-фа-лъэ, у-ба-лъащ-хъэ, укӀы-тэн-шэ, унап-хъэ, у-нэш-хуэ, фэн-шэ, хъэр-мэзан, че-ибжъэ, шыгъу-шып-сы-пӀэ, лун-кӀыб-зэ, лухъэ-пӀэн-шэ.

Адыгэбзэм и ударенэр

Лэжыгъэ 1. Псалъэхэм ударенэ тевгъэувэ. Ударенэм и увыпӀэм елгытакӀэ псалъэм игъуэт мыхъэнэ зэщхъэщыкӀхэр ялэу псалъэхэр псалъэхам хэвгъэувэ.

Зэрыгъуэзэн: *джэдú – джэ'ду: Джэду здэщылэм дзыгъуэ щылэкъым. Нанэ гуэгушу, джэду, бабыцу куэд егъэххэ.*

ХъэщӀэщ, мыхъур, джэду, кыамышыр, ялэт, щыгъэт, текӀуэт, сыжэрт, къуажэкӀэ, лугъуэмэ, щыхъумэ, блэгъукӀэ, нэхущ, кыамэкӀэ, джэгукӀэ, щӀэкӀыжат, къэпщӀат, аркъэ, ахышэм.

Лэжыгъэ 2. КыифтхыкӀ, псалъэхэр пычыгъуэкӀэ зэпыудауэ. Ударенэр тевгъэувэ, энклитикэ, проклитикэ ударенэхэр зэхэвгъэкӀ. Жылэгъуэ ударенэр зыхуэдэр кыжыфӀэ, ар кызыэрыгуэкӀ ударенэм кызыэрыщхъэщыкӀыр къэвгъэалъагъуэ, абы и шапхъэ мы текстым кыыхэвгъуатэ.

А пщыхьэщхьэщхьэм дэ ди щлалэгъуэт. Ди щлалэгъуэ дахэт. Ди зэплъыклэхэм зэлуащэрт дунейм нэхь гурыхь дьдэу тет щэхур. А щэхум и абгъуэри и хъумакуэри кхъужьей баринэшхуэрат. Абы и щлагъыр дэ ди зэлушлалэт, ди зэпсэлъалэт. Нэхьыбэу дызэрызэпсалъэри ди нэхэмклэт...

Сынасыпыфлэт сэ а пщыхьэщхьэм. Сригуфлэрт, сригушхуэт уэ узэрызилэм, игъащлэкли узэрысщлыгъунум. Сыщлэгупсыстэкъым икли сыригузавэртэкъым къэклуэнум зыкли. Сыту жыплэмэ насыпым кърыклуэр насып мыухыжу си гугъэт.

Сэ сыщыгъуазэтэкъым ди зэхуакум блэ фыщлэ зэрыдэпщам. Си гугъэххэтэкъым апхуэдэ къэхъунуи... Гурышхъуэ бзаджэр зылылэса си гур уэ къоупщлт: «Сыт апхуэдизу уи лупэхэр щлэклэзыыр? Сыт афлэкла сыкыумылыгагъужыным хуэдэу нэхъуейуэ укыщлызэплъыр? Сыт уи нэ дахитлым зэуэ нэпсыр къащлэкуар?» Сэ си гугъакъым дэ ди зэхуаку щэху лъэпкъ дэлыжу ...

Гухэлъ жыг. Сэ аргуэру сыкъэклуат уи деж. Уэ бамплэдэхыу сэ узилэт. Уэ дахагъэклэ сэ укыздэгуашэрт. Ауэ мис: – уэ уилыщ си пашхьэ. Ущылыщ, гуузу яукла ныбжьэгъуфлым ещхьу. Си япэ лъагъуныгъэм ещхьу. (Iy.Б.)

Лэжыгъэ 3. Псалъэр фтхы, ударенэр тевгъэувэ. Абы клэлыфтхыж а псалъэм зэм суффикс, зэм клэух пывгъэувэурэ. Ударенэр тевгъэувэурэ феплъ, абы и плэр ихъуэжарэ имыхъуэжарэ.

Зэрыгъуэзэн: *бáдзэ – бадзáнцлэ – бáдзэхэр* (е *бáдзэхэмклэ*), *джэдóу – джэдунáнцлэ – джэдóхэм*.

Джыдэ, уадэ, гуащлэ, насып, лэмал, набдзэ, тхьэмбыл, псалъэ, жьапщэ, гъэмахуэ, ныбжьэгъу, балий, къафэ, дуней, тхьэрыкъуэ, фэтэр, хьыршын, жыгей, къулейсыз, бжыыныху, бэрэжьей, бадырэ, анэ, акъыл, лэжъакуэ, лагъым, ныбэ, плъыжъ, хьилэ, хьарбыз, цыхубз, чырбыш, фоклэщл, фожыг, фонащэ, етхуанэ, щыгъупщэ, гушлэгъу, кхъужьей, сабий, уафэгъуагъуэ, фошыгъу, лэгъупыкъу, жьынду, уэгунэбзу.

Лэжыгъэ 4. Псалъэр фтхы, ударенэр тевгъэувэ. Псалъэм и ужьклэ определенэ кыкклэлыфхь, ударенэм и увыплэхэр зэвгъапщэ.

Зэрыгъуэзэн: *джанэ – джанэ дахэ – джанэ къуэлэн дахэ, псэй – псей
цхъуантлэ – псей цхъуантлэ лъагэ.*

Унащхэ, мылэрысэ, гупсысэ, пщыхьэплэ, усэ, чэнджэщ, тхыгъэ, набдзэ, уэсэпс, вагъуэ, щлалэ, лэнэ, жыгыулу, пщлантлэ, гъэмахуэ, псалъэ, луащхэ, шагъдий, дыгъэ, мывэ, къамышы, стлолтепхуэ, джэджьей, жыгей, псей, пщэдджыжь, еджаплэ, клэпхын, уэс, пылэ, щлакхуэ, лэкъум, клэпхъ, клэрахуэпс, джэду, удз, благъуэ, бжыхьэсэ, бзэ, бабыщ.

Лэжыгъэ 5. Къифтхыкл, пычыгъуэклэ зэпыудауэ. Ударенэ къызэрыгуэкл зытель пычыгъуэхэр зы екъуаклэ щлэфтхэ, жылэгъуэ ударенэ зилэхэр екъуаитклэ. Тхыклэмрэ къэпсэлъыклэмрэ щызэтемыхуэхэр къэвгъэлыагъуэ и щхьэусыгъуэр къыжыфлэ.

Гъэмахуэ мазэт. Дыгъэ пэзазэм и бзий пщтырхэмклэ щлыгушхуэм и тафэ бейр къызэщлэгъаплъэрт. Мазэ лъандэрэ къемышха уэшхым зыхуагъэгусэ щыклэу, сабэм иуа я тхьэмпэ лалахэр удзхэмрэ пщланэхэмрэ щлым траубгъуэрт. Махуэр уэмт, мамырт. Зы фэмрэ зы щытыклэмрэ махуэ зыбжанэ хъуауэ зэритым щхьэклэ, дунейр ешагъэфэт. Дыгъэ напэху жьэражъэм инэмышла, псори а махуэм нэщхьейт. Псыхуэ уэрышхуэхэм я даущ ерухэр япэм хуэмыдэжу мэхэ хъуащ. Жыгыщхэ щхъуантлэхэм гуфлэ уэрэдхэр щызыгъэшущыта къуалэбзу нэщхьыфлэхэр сабыращ.

Мыр сыту гъэщлэгъуэн! Дуней псор нэщхьейуэ щхэ къысфлэщлрэ? Хьэмэрэ псыхэм я даущ ерухэм едэлуэным, бзу цыклухэм я усэ дахэхэм хуэгуфлэным сэ сахуэмыфащэу ара?

А махуэ гуфлэгъуэр нэщхьей зыщлыр Тембот хьэжыжъым къыдита хьэжыгъэ путым и пшыныжыным къыттрилхьа бэлыхьырт. (107.)

(Щоджэнцлыклу А. зэритхамклэ.)

Лэжыгъэ 6. Псалъэ зэпхахэр пычыгъуэклэ зэпыдауэ къифтхыкл, ударенэ зытельпхьэ пычыгъуэм тевгъэуэ. Абыхэм ятель ударенэр сыт хуэдэ лэужыгъуэми къыжыфлэ. Псалъэ запхахэр, къызэрапсэлъым ещхуэ, псалъэхам хэвгъэуэурэ фтхы. Тхыклэ хабзэмрэ къэпсэлъыклэмрэ щызэщхьэщыкл псалъэхэр щлэфтхэ, ар къэзыша щхьэусыгъуэр зэвгъащлэ.

Жыгей кѳуацѳ лѳахѳшѳ гуѳрым, унѳ пхѳнж кѳыхѳ гуѳрым, кѳѳлындор лѳагѳ бгѳузѳ кѳыхѳ щхѳѳгѳубжѳншѳм, хѳѳмкѳутлѳей баш плѳыжѳ гѳумыщѳлѳ джафѳр, щиху жыгышхуѳ лѳѳдий гѳум пхѳашѳм, бжѳыхѳѳклѳ дыгѳѳ бзий кѳѳрууншѳ фагѳуѳхѳр, шылѳ ѳѳлѳѳщѳ плѳщѳлѳ плѳыжѳ цѳыкѳукѳлѳ, кѳѳажѳ уѳрам захуѳ хуитымкѳлѳ, ѳущащѳу блѳж псы клѳнтѳлѳ цѳыкѳу щхѳуантѳлѳпсым, кхѳужѳей жыг баринѳ иныр, лѳыжѳ гѳур дыдѳ кѳыхѳ гуѳрым, ищхѳѳрѳклѳ кѳѳриху жѳы щѳѳлѳѳтылѳр, лентѳ бгѳузѳ фѳѳцѳлѳ кѳыхѳ шыхѳа, цѳыху лѳакѳуѳ зытемыува мѳз куу зѳщѳлѳклѳжа, бжѳей жыг тхѳѳмпѳ гѳуѳѳжѳ щхѳыщхѳ макѳ, хѳѳ тумѳ бацѳ лѳахѳшѳ цѳыкѳу гуѳр, адыгѳ щѳлѳлѳ псыгѳуѳ кѳыхѳ, ныбжѳ фѳѳцѳлѳ гѳумыщѳлѳ гуѳрым, вагѳѳ фѳѳцѳлѳ зѳфѳзѳщ дахѳу, урыс хѳыджѳбз бгы псыгѳуѳ сырыху дахѳ цѳыкѳу, шы кѳѳрѳ лѳакѳуѳху натѳлѳгѳуджѳ дахѳ, адыгѳ пылѳ кѳѳуацѳ фѳѳцѳлѳ лѳагѳѳклѳ, уѳздыгѳей пхѳѳбгѳу шѳнтжѳей фагѳуѳ лѳахѳшѳ кѳыхѳ, адыгѳ ѳнѳ хѳурей лѳакѳуищымкѳлѳ, жѳщ уѳгу нѳщѳлѳ фѳѳцѳлѳм, псы ѳѳл ѳуфѳ тафѳ бейхѳм, гѳѳмахуѳ пщыхѳѳщхѳѳ бзу цѳыкѳѳхѳм я ѳсѳ щѳлѳращѳлѳр.

Адыгэбзэм транскрипцэм и щхьэхуэныгъэхэр

Адыгэбзэ пэжырытхэм и хабзэхэр щызэхагъэууэм псалъэм и тхыклэмрэ и къэпсэлъыклэмрэ щызэтемыхуэ орфограммэ зыбжанэ кыхагъэкӀащ. Псалъэм папщӀэ, тхэкӀэр нэхъ тынш, тхыгъэр нэхъ клэщӀ хъун папщӀэ, пэжырытхэ проектыр зыгъэхъэзырахэр зэгурылуэри *условнэ, морфологии* тхыклэхэр къащтащ. Апхуэдэ зэгурылуэныгъэм къишащ дыщытхэм деж лабиализованнэ макъ дэкӀуашэхэм яужьклэ хьэрфзешэ **ы** дымытхыныр, абы и макъ **ы**-м ударенэ тельу къэтпсэлъу щытми, псалъэм папщӀэ: *губжъ* < [*гуыбжъ*], *гьукӀэ* < [*гъуычӀэ*], *купсэ* < [*куыпсэ*], *кӀуцэ* < [*кӀуышъэ*], *къуриш* < [*къӀуыриш*], *кхъужъ* < [*кхъуыжъ*], *усэ* < [*уысэ*], *псчэуз* < [*псчэуыз*], *хумплэ* < [*хуымплэ*], *хъур* < [*хъуыр*], *лунэ* < [*луынэ*]; псалъэпкъым щыхэтым и деж макъ дэкӀуашэ пӀытӀаитӀ щызэбгъэдэууэкӀэ, ди пэжырытхэм ипкъ итклэ, япэ ит хьэрф дэкӀуашэ пӀытӀам **И**-р бгъэдэмыту ятх, псалъэм папщӀэ: *нӀлы* < [*нӀлӀлы*], *нӀлаицхъуэ* < [*нӀлӀаишъхъуэ*], *нӀлантӀэ* < [*нӀлшълантӀэ*], *лъанӀлэ* < [*лъанӀлӀлэ*], *лӀнӀлакӀуэ* < [*лӀнӀлӀлакӀуэ*], *гъэткиун* < [*гъэткиӀуын*], *ткӀуэнс* < [*тӀкӀуэнс*], *луншӀлэ* < [*луынӀлшълэ*]; псалъэм

кыыщытпсэлъ макъзешэ э-р хьэрфзешэ а-клэ тхын хуей мэху, пэщлэдзэ тхыклэр кьэдгъэнэжын щхьэклэ, псалъэм папщлэ: *дзэжэналъэ* < [*дзэжэналъэ*], [*мазэхуанэ*] < [*мэзэхуанэ*], *мафлэгүзехуэ* < [*мэфлэгүзехуэ*], *набдзанцлэ* < [*нэбдзанцлэ*], *напэниэ* < [*нэпэниэ*], *цлалафэ* < [*шьлэлафэ*]; псалъэ куэдым кыыщыклуэ пычыгъуэ йы-хэм я плэклэ хьэрфзешэ и тхыныр сыт щыгъуи кьегъэсэбэп ди пэжырытхэм, псалъэм папщлэ: *ибэ* < [*йыбэ*], *игъуэ* < [*йыгъуэ*], *иджырей* < [*йыджырей*], *ижь-ижьыж* < [*йыжь-йыжьыж*], *илъэсыщлэ* < [*йыльэсыщлэ*], *иуклурииклын* < [*йыуыклуырийычлын*], *льеин* < [*лъэйын*], *нэпсеин* < [*нэпсэйын*]; зыр зым игъэбелджылыуэ (определительнэ) кьаклуэ псалъэ зэпхахэр зэпыту кьэтпсэлъ хабзэщ, ауэ, пэжырытхэм кьызэригъэувымклэ, апхуэдэхэр зэпыхауэ тхын хуейщ, псалъэм папщлэ: *нцлацихуэ бгъэгүху* < [*нцлацихуэбгъэгүху*], *мазэщлэ напщлэ* < [*мэзэщлэнапщлэ*], *си кьупицхэ* < [*сикълуыпицхэ*], *гъуэгү бгъузэ* < [*гъуогүбгъуызэ*], *акъужь лэфл* < [*экълуыжьлэфл*], *ятлэ бдзантихэ* < [*йатлэбдзантихэ*].

Ищхьэклэ кьэдгъэлъэгъуахэм нэмышл, нэгъуэщл орфограммэ куэди дрихьэллэнущ зэратхымрэ кьызэрапсэлъымрэ зэтемыхуэу. Псоми абыхэм гу лъитэн хуейщ транскрипцэ лэжыгъэр зыгъэзащлэм.

Лэжыгъэ 1. Транскрипцэм и орфограммэ нэхьыбэ кьызэщлиубыдэн папщлэ, мащлэу дызыхэлэжыыхыжа Щоджэнцлыклу Алий и «Къулькъужын и зы махуэ» усэм гүпсэхуу фыкъеджэ, нэгъыщэ здэщытхэм я деж фыкытеувылэурэ, тхыклэмрэ кьэпсэлъыклэмрэ щызэтемыхуэ псалъэхэм фыклэлыплъу.

Къуэ щхьуантлэ уэхым и лъащлэм
Псы гъуджэ цыклуэ щопщыпщлэ,
Тклуэпс щылы щыгъэхэр луфитлым
Я удз щлэращлэм хеутхэ.

Псынэ абджыфэм и луфэм
Жыг хьэлэмэтхэр тожъауэ,
Дыгъэ нур гуащлэм пэлыду
Зишэщл-зиуантлэу мэклуасэ.

Махуэ хуабейщи, бгы нэклухэм
Удз епэр тхьэмпэхэр щолалэ.
Къуалэбзу цыклухэри бэмплауэ
Псы шабэ лүфэми щохуарзэ.

Махуэ нэщхьыфлэм и дыгъэр
Гъуэгу зэхуэдитым флэклат,
Зеклүэ шуужьхэу пшэ гупхэр
Бгыхэм кыдэпщу хуежъат.

Къуэ зэв щхьуантлэпсым пшэ джэгухэр
Хыукхьуэ щыклэу ныдехуэ,
Къуэ нэклү жыг лъагэхэр щы напэм къабзэм
Щхьэщэ хуащл щыклэурэ зоуалэ.

А зы сыхьэтым дыщэблэм
Пшэр зэгуеудри зеупцл.
Щыльэ удзыпцлэм, жэщыфэу
Нэр зригъэплъкъым – зеуфлыцл.

Зэклэлъыплащлэу а махуэ дахэм
Уафэм и топхэр мэгъуагъуэ.
Бгы жьэгъу лъагэжьхэм губжьахэу,
Псыдзэ тенджыз уэрхэр зыщадзхэ.

Псынэ щхьуантлэпсу дыгъуасэрей махуэм
Щыта псы махэр Индылщ.
Щыблэм и шынагъуэ макъыр хэклүадэу
Абы и хьуцлэр иныжыщ.

Махьсымэ плъыфэр лүфитлым
Хьэ гужьеяуэ жьэхопхьуэ.
Зыхьумэ пхьуантэ быдэу щытауэ
А къуэ зэв куу нэфри мэтласхьэ.

Пшэхэм заунэщлри, куэд мыщлэу,
Бийм теклүа дзэуэ лүоклыжхэ.
Къулькъужын цыклүми псы хьэхуу
Зыгъэгушхуари хоклыжхэ.

Сабий гъа напэу лүфэ бгъузитлыр
Ятлэпсыфэ-флеифэ щлэжахэм ялащ.
Псыблэм зыпищлү къуэ нэф лъэгум
Зишэщл-зилюантлэу клүэжащ.

Пщыхьэщхьэ дыгъэм джабэ иныжхэм
Я епэр удз щхьуантлэр допщыпщл.
Пщланэ бэвыщэхэр хьэсэпэм
Тенджыз толькьунуи щыпфлщл.

Щлалэгъуалэм уэшх нэужьым
Бгыщхьэм уэрэдхэр щыхадзэ.
Губгъуэрыт дзэпаклэм хьэсэбгъухэм
Зылуагуэшэжри мэдалъэ.

Пщыхьэщхьэ бзухэм я усэ щлэращлэхэм
Пщашцэ макъ псыгъуэ дахэхэр холукл.
Къуаклэ щхьуантлабзэхэм я бгъуэщлхэм
Жырышхэр щыщхэу щоклукл.

Пшэ сырыху плашэхэр бэджыхьыу
Гупхэу уафэгу къащхьуэм щоклуасэ.
Дыгъэм и бзий дыщафэр нэщхьыфлэу
Къухьэплэм хуигъэзэжауэ мэплашлэ.

(Щоджэнцлыклу А. зэритхамклэ)

Тхыгъэм ехьэллэ лэжыгъэхэр

1. Текстыр транскрипцэ фщлыурэ кьифтхыкл. Псалъэхэмрэ псалъэ зэпхахэмрэ, адыгэ бзэщлэныгъэм кьызэригъэу хабзэм хуэдэу, пычыгъуэклэ зэпыудын. Зэрыгъуэзэн щапхьэ:

[кълуэ-шъхьуэ-нтлэ уэ-хым йы-лъашьлэм
псы-гъуы-джэ-цы-клуыр шъо-плшъы-плшълэ /
тлклуэпс-шъы-лэ-шъы-гъэ-хэр луы-фи-тлым
йа-уыдз-шълэ-ра-шълэ-хэм хе-уы-тхэ] //

[псы-нэ-э-бджы-фэм йы-луы-фэм
жыг-лэ-лэ-мэт-хэр то-жъа-уэ /
ды-гъэ-нур-гуа-шълэм пэ-лы-ду
зи-шэшъ-зи-луан-тлу мэ-клуа-сэ] //

2. Ударенэр тегъэууэн псалъэхэм (е псалъэ зэпхахэм). Энклитикэ ударенэ зытель псалъэ зэпхахэр зы екъуаклэ, проклитикэ ударенэ зилэхэр екъуаитлклэ щлэтхьэн.

3. *Пиыхьэицхьэ дыгъэм джабэ иныжьхэм я епэр удз цхьуантлэр допицлытл* псалъэухам хэт макъзешэхэмрэ хьэрфзешэхэмрэ кыыхэтхыклауэ, кыыщыхьу щыплэхэмрэ кызырыхьу щыклэхэмрэ гъэбелджылын.

4. Макъ дэклуашэ дэгуклэ кыыщидзэ, зы пычыгъуэ флэкла мыхьу псалъэхэр кыыхэтхыклын, ахэр пычыгъуэ зэлухами-зэхуэщлами къэгъэлъэгъуэн.

5. Макъ дэклуашэ жьгыжыгьклэ кыыщидзэ, пычыгъуитлу зэхэт псалъэхэр кыыхэтхыклын, абыхэм щыщу пычыгъуэ зэлухам и жьпхьэм итыр кыыхэгъэщын.

6. Тэмакыщлэм кыыщыхьу макъ дэклуашэ зыхэт псалъэхэм я бжыгъэр къэвгъэлъагъуэ.

7. Макъ дэклуашэ пьытлаитл щызыбгъэдэт псалъэхэр транскрипцэ фшла текстым кыыщыхэвгъэщ.

8. *Щлалэгъуалэ* псалъэм и япэ пычыгъуэм деж макъзешэ мыукъуэдия э къэтпсалъу щытми, макъзешэ *а* укъуэдияклэ къэгъэлъэгъуауэ щыщытыр сыт? Зи тхыклэмрэ къэпсалъыклэмрэ зэтемыхуэу, текстым хэт псалъэхэр къэгъуэт, абыхэм я пэжырытхэ хабзэр зытет принципхэр кыыжыфлэ.

9. *Абджыфэм, махъсымэ, иныжь, бгъуэицлхэм* псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэклэ зэпкърыхын.

10. Псалъэ гуэрым фонемэм и нэгъуэщл къэклуэклэ (вариант) хэтмэ, абы и гугъу щлын (ар зи плэклэ къэклуа фонемэр, апхуэдэу къэклуэныр кызыыхэклыр зыхэт псалъэм и ужьклэ тхын), ассимиляцэ, диссимиляцэ, наращэнэ, редукцэ, метатезэ, диэрезэ, интерфикс хуэдэхэр къэлъэгъуэн, ар зыхэт псалъэр кыыхэтхыклауэ, апхуэдэ псалъэ хэмытмэ, зэрыхэмытыр жылэн.

11. Плъыфэ къэзыгъэлъагъуэ псалъэхэр къэгъуэтын, абыхэм щыщу, усаклуэм кыигъэщла неологизмхэр къэхутэн, ахэр кызырыхьуа щыклэхэм тепсэлъыхьын.

12. Текстым кыыщыгъэсэбэпа художественно-изобразительнэ лэмалхэр кыыхэфтхыкл, ахэр зыхуэдэхэр вгъэбелджылы.

Лэжыгъэ 2. Къэбэрдей къуажэ нэхь инхэм ящыщ Арщыдан адыгэ жылэжыым хуауса усэм гупсэхуу фыкъеджэ. Текстыр транскрипцэ фшлы, пычыгъуэклэ зэпыудауэ. Энклитикэ ударенэ зытель псалъэхэр зы екъуаклэ,

проклитикэ ударенэ зилэхэр екьюаитклэ щлэфтхэ. Псалъэ кыхэгъэщэхэр зэрызэхэт макьклэ зэпкьрыфх.

Сыкыщальхуауэ си щыналъэ,
Си кьуажэдэсхэ, си лъапсэжъ.
Щымылэ пхуэдэу зы цы налъэ,
Уэ си хэку *дыщэ*, си кьуажэжъ.

Уей, Арщыдану адэжъ лъахэ,
Гухэль уэрэдыр пхузошэщл.
Уэ зэхьэзэхуэм уцолъагэ,
Хэгъахуэ лыгъэм, зыузэщл.

Итщ нартыху бэвыр Думэныкьуэ,
Уи лэщхэр губгъуэм икьутащ,
Щыхопщ шы гуартэр Къэлэрыкьуэ,
Хышхуэу гуэдз *бэвым* зилэтащ.

Джэрмэншыкыщхьэм кыкьуэкьлауэ,
Дыгъэшхуэм *нуру* зыкьелэт.
Уэ гъавэ бэвыр кьэбгъэкьлауэ,
Мэзкуу уи щыхьыр кыщалэт.

Зыужь уэ нэхъри нарт щыналъэу
Сэ фыуэ слъагъуу *адэжъ* хэку.
Мы уэ пхуэзгъэлур сэ пшыналъэу
Сэ си хэкуэгъухэм кьощ я нэгу.

Лэжыгъэ 3. Фыкьеджэ гъэхуауэ. Псалъэр зэрырахьэкл хабзэм тету, пычыгъуэклэ зэпыудауэ кьифтхыкл, транскрипцэ фщлыурэ. Псалъитлым зы ударенэ флэкла ямылэу (ахэр зы ударенэклэ зэубыдыллауэ) кыщыкьлэуэм и щапхьэхэр кьэвгъэлыагъуэ.

Дыгъэр пэазэу щхьэгум кытехьат. Щлэуэ ящла еджаплэ кьатищу зэтетым кьэнжал хужь телъым нэр тепщыпщлэрти узригъэплъыртэжым. Абы и пщлантлэ иным кьлэуэщрыкл гъуэгу цыкьлэм и нэзым щыгъэкла удз дахэхэм кьащлиху епэрымэ зэхуэмыдэхэр акьужь хуэмым кыплурагъауэрт. Лъэс гъуэгуэм лущащэу блэж псы цыкьлэм и лүфэ щхьуантлэм лут кхъужьей жыг иным зы лыжъ гъур кыхь гуэрым мащлэу дзапэ уэрэд щыжилэу щлэст.

Махуэм зызыгъэпсэху щлалэгъуалэр клубым и пщлантлэм футбол щыджэгурт. Сэ сызэплъыр а щлалэхэр лэзэу футбол зэрыджэгур артэжым,

лѣжым и нѣлур зѣ нѣщхѣфлѣ, зѣ нѣщхѣей зѣрыхѣур арт. Дауи, а лѣжым и дзапѣ уѣрѣдыр и зѣман флѣклахѣм зѣрыхуѣшхѣдѣжыр белджылыт.

Сѣ абы шлагѣуѣу сыпѣмыжыжѣу, шлалѣхѣр лѣзѣу зѣрыджѣгум сеплѣ хуѣдѣу, псы лѣфѣм сылуст.

(Щоджѣнцѣлыкѣ А. зѣритхамклѣ.)

Лѣжымѣ 4. Текстыр фегугѣуу кѣифтхыклѣ, транскрипцѣм и хабзѣм тетѣу. Ударенѣ тевгѣѣувѣ. Зы ударенѣ зилѣ определительнѣ псалѣѣ зѣпхѣхѣр шлѣфтхѣѣ. Ахѣр зѣрызѣщхѣѣщыкѣлыжыр кѣыжыфлѣ.

Мазѣ нурыпсым удзыфѣ-сырыхуфѣу жѣйм хилѣѣфа тенджызыр зѣшлѣлащ. Тенджыз абрагѣуѣм кѣыщытѣджа толькѣун бырыбхѣр, щхѣѣхынѣу, сабырыжауѣ, жѣяуѣ адѣ жыжѣуѣу шолѣагѣур. Зи дыщѣ хѣуасклѣ пщѣппщѣхѣр шлѣмыуфа вагѣуѣхѣр а тенджызым дыжыныфѣу кѣощ. Пшѣ плѣщлѣ хѣар лѣдѣххѣр уѣгум ижыхѣащ. Гузагѣѣншѣу сабыра хы толькѣун пыхуѣхѣр шлѣзѣлуѣащѣхѣр зѣхищѣлыкѣыныр флѣфлѣу, уафѣм хым нѣхѣ лѣахѣшѣу зыкѣыхуигѣѣщхѣ кѣыпфлѣщѣырт.

Жыгхѣр кѣызѣклѣкла бгыхѣр пагѣу гуращѣхѣт. Уѣгу щхѣуантѣлѣ нѣшлѣ кѣащхѣуѣ щытым я щыгухѣр хуалѣтырт. Абыхѣм кѣажѣѣхидзѣ ныбжѣ жѣауѣ флѣщлѣр хы пыху лѣтѣм и дзаклѣм удзыфѣу теуѣрт. Мамыр щѣхугѣѣр зыкѣутѣ псы макѣымрѣ псы тхѣурымбѣ бѣуѣнымрѣ щамыгѣѣлѣн флѣфлѣ хуѣдѣу, мазѣм и нурыпс дыжыныфѣ-щлѣху-сырыхуфѣм бгыщхѣѣм адѣжклѣ зыщиуѣщѣхурт.

Тенджызым и лѣѣныкѣуѣмклѣ гѣѣза бгым и деж лыщклѣ шлѣуфауѣ, жѣауѣклѣ хуѣпа мывѣшхуѣ гуѣр щылыщ. Абы и джабѣм толькѣун псы пыхум удз щабѣ лѣахѣщхѣр кѣрихѣѣлѣт. Ахѣр зытрихѣа мывѣхѣр тенджызымрѣ бгымрѣ зѣпызыгѣѣклѣ пшахѣуѣ хѣѣбзыпѣ дыхѣѣр блын кѣыпфлѣщѣырт.

Лѣжымѣ 5. Псалѣѣхѣм фымыплѣщлѣу фыкѣеджѣ. Псалѣѣхѣр зѣрызѣхѣт макѣымрѣ ар зѣрытхѣ хѣѣрфымрѣ щызѣтемыхуѣр кѣѣвгѣуѣт. Псалѣѣхѣр транскрипцѣклѣ фтхыи зѣвгѣаппѣ абы макѣыу хѣтымрѣ ахѣр зѣрытхѣ хѣѣрфымрѣ. Кѣыжыфлѣ мы псалѣѣ кѣѣтхѣахѣм я нѣхѣыбѣм деж сыт хуѣдѣ пѣжырытхѣ хабзѣ кѣыщыгѣѣсѣбѣпами. А тхыклѣ хабзѣм щымыщ орфограммѣ лѣжымѣгѣм кѣыщыкѣлуѣмѣ, а псалѣѣхѣр щхѣѣхуѣу кѣыхѣфтхыклѣ.

I. Ижымклэ, ебгъуанэреймклэ, ибэгъухын, ибгъумклэ, егугъупэу, егупсысыжын, ижъ-ижыж, егъэлеяуэ, егъэлубын, иджыпстуупцлэ, ежъащхъуэ, еигъэ, икъу-икъужклэ, илъэсипщлэ, ипщлэнтлхын, езырыххэ, иуклуриен, еклэпцлэ, ентлэлун, ерагъмыгъуейуэ, етхушланэрей, еупщлэтэхын, елуящлэ, иутклэпщлэн, июль, июнь, удзежъужъ, упщлэжэгъу, ущыгун, ущиин, яжъафэ, ятлэху, ятлагъуэ, яужьклэ.

II. Гурыль, гъубжэ, курыжэ, зэклуж, къухьэплэ, кхъузанэ, убалъэ, зэпыхулыкын, гъэхъужын, лухьэплэ, хуэкъулейсыз, щхьэгуху, гъуэгунэудз, купраузыфэ, купшлафэ, къущхьэхъучыпцлэ, къяян, кхъужьейкугъу, пщыупс, тхьэбзэгъуджэ, тхыхъурей, тхыхууэ, къяухын, къяудамэ, бгъурыщлэн, лъэгурыдз, хъумплэцлэдж, хушлын.

III. Псыпкыинэ, хуэпллимэ, щхьэбгъупцлапцлэ, нэщлэпклалъэ, лэпкълъэпкъ, пкъутэмэ, плышл, пклумэ, птлащ, кыпфлощл, пщланэ, жыплэнумэ, плуэхуаш, тклуатклуэ, щлэткъузенщ, тпыжащ, кытфлэщлащ, къэтцлхужащ, зэхэтщыклащ, тлх, къэтлуэтэжащ, бдзапцлэ, пщыхьэплэ, пщырыпщыбжэ, пыупэпщыкын, пщыпщл, щхьэрылубэн, щхьэщэхужыпщлэ, щлэулыкыгъуей, лэпллэщыз, лупщлаклэтлей, пкъоульэ, пклэунащхьэ.

Къызэрапщытэж упщлэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ

1. Сыт пычыгъуэклэ зэджэр?
2. Адыгэбзэм сыт хуэдэ пычыгъуэ лэужыгъуэхэр илэ?
3. Пычыгъуэ зэхуэщлаклэ зэджэр сыт? Абы и щапхъэ зыбжанэ къэфхь.
4. Пычыгъуэ зэлухам сыт хуэдэ щхьэхуэныгъэ илэ? Абы и щапхъэ къэфхь.
5. Пасэрей адыгэбзэм и пычыгъуэр зыхуэдам теухуауэ сыт хуэдэ еплтыклэхэр щылэ? Абыхэм щыщу уэ нэхъ пэжу къяплтытэр кыжылэ.
6. Пычыгъуэ бзэм кыщызыгъэхъур сыт хуэдэ макъхэра?
7. Ударенэклэ зэджэр сыт? Сыт хуэдэ ударенэ лэужыгъуэхэр илэ адыгэбзэм.
8. Ударенэ зэтелъклэ / зытемълъклэ зэджэр кыжыфлэ, щапхъэклэ къявгъэлыагъуэ.

9. Энклитикэ, проклитикэ ударенэхэм сыт хуэдэ щхьэхуэныгьэхэр ялэ?
10. Макъзешэхэр, абыхэм ударенэ щателъымрэ щатемылъымрэ сытклэ зэщхьэщыклрэ?
11. Зы псалъэм ударенэу тly щилэр сытым и деж? Щапхьэклэ къэвгьэлыагьуэ.
12. Иджырей адыгэбзэм ударенэр зытехуэну пычыгьуэр зэлытар сыт?
13. Пасэрей адыгэбзэмрэ иджырей адыгэбзэмрэ я ударенэм сыт хуэдэ зэхьуэклыныгьэхэр ялэ хьуа? Ар къэзыша щхьэусыгьуэр сыт?
14. Нэгьуэщлыбзэхэм щыщу ди бзэм къишта псалъэхэмрэ езы адыгэбзэм къыгьэщлыжа псалъэхэмрэ я ударенэм сыт хуэдэ щхьэхуэныгьэхэр ялэ?
15. Транскрипцэ терминым сыт хуэдэ мыхьэнэ илэ? Ар къыщлэдгьэсэбэпыр сыт? Сыт адыгэ псалъэхэм я транскрипцэр зэгьэщлэн щыхуейр?
16. Адыгэбзэм тхыклэмрэ къэпсэлъыклэмрэ зэтемыхуэныр къэзышар сыт?
17. *Ижьрабгьу, ужьэ, жеин, ятлэху, гьубжэ, жыгкугьу, пклайэ, пцланэ, къытфлэщлащ* псалъэхэр транскрипцэклэ фтхьи зэвгьапцэ абы макъыу хэтымрэ ахэр зэрытха хьэрфхэмрэ. Къыжыфлэ мыбдеж сыт хуэдэ тхыклэ хабзэ къыщыгьэсэбэпами.
18. *Лъэс гьуэгухэм я гунэ лъэныкъуэм луцацэу блэж псы клантлэ цлыкълум и луфэ щхьуантлэпсым лут кхьужьей жыг ин баринэм зы лыжэ гьур кыхь гуэрым мащлэу дзанэ уэрэд щыжилэу щлэст* (Щ.А.) псалъэхар транскрипцэ фщлы, пычыгьуэклэ зэпывуд, ударенэр тевгьэувэ. *Щхьуантлэпсым, кхьужьей* псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэклэ зэпкърыфх.
19. «Иджырей адыгэбзэм и ударенэ лэужьыгьуэхэр» темэм тету доклад вгьэхьэзыр.
20. Щоджэнцлыкълу Алий и «Мадинэ» поэмэм едзыгьуипщл кыхьэфхи, транскрипцэ зэращл хабзэм тету фтхы. Едзыгьуэхэр къызэрыщлидзэ псалъэхэр фонетикэ и лъэныкъуэклэ зэпкърыфх.

Студентхэр, еджаклуэхэр езыр-еzyру зэрылэжьэн тестхэр

1. Псалъэр зэрызэхэт пычыгьуэхэм языхэзыр нэхь хэкьузауэ къэпсэлъэным
 А) *пычыгьуэклэ йоджэ*
 Б) *макъзешэклэ йоджэ*

- В) ударенэкӀэ йоджэ
- Г) интонацэкӀэ йоджэ

2. Ударенэр етӀуанэ пычыгъуэм телыщ:

- А) *кӀапсэ*
- Б) *дуней*
- В) *хьэлыгъуанэ*
- Г) *тхьэкӀумэкӀыхь*

3. Ударенэр ещанэ пычыгъуэм тохуэ:

- А) *щӀымахуэ*
- Б) *ӀэуэӀауэ*
- В) *мыӀэрысей*
- Г) *мэӀэуэӀауэ*

4. Адыгэ псалъэхэм ударенэр тохуэ:

- А) *япэ ит пычыгъуэм*
- Б) *ику ит пычыгъуэм*
- В) *икӀэм щыт пычыгъуэм*
- Г) *сыт хуэдэ пычыгъуэми*

5. Адыгэбзэ ударенэ хабзэм теткъым:

- А) *мафӀэ*
- Б) *лэжъакӀуэ*
- В) *тэрэзэ*
- Г) *щӀымахуэ*

6. Ударенэр зытеувэ пычыгъуэм елбытауэ, мы псалъэм и мыхьэнэм зыхъуэжынкӀэ хьунуш:

- А) *кхъуейплъыжъкӀэрыщӀэ*
- Б) *шындырхъуо*
- В) *къуэнтхъурей*
- Г) *хьэщӀэщ*

7. Пычыгъуэ зэлухакӀэ йоджэ:

- А) *ударенэ зытемьӀхэм*
- Б) *макӀзеишэкӀэ иуххэм*
- В) *макӀ дэкӀуаишэкӀэ иуххэм*
- Г) *ударенэ зытельхэм*

8. Пычыгъуэ зэхуэщӀакӀэ йоджэ:

- А) *ударенэ зытемьӀхэм*
- Б) *макӀзеишэкӀэ иуххэм*
- В) *макӀ дэкӀуаишэкӀэ иуххэм*
- Г) *ударенэ зытельхэм*

9. Иджырей адыгэбзэм пычыгъуэ кыщагъэху:

- А) макъ дэкӀуашэ псоми
- Б) макъзеишэ псоми
- В) макъ дэкӀуашэ дэгухэм
- Г) макъзеишэ укъуэдияхэм

10. ПычыгъуэкӀэ зэрызэпыудар тэмэмщ:

- А) у-зы-ниша-гъэ
- Б) узын-шагъэ
- В) у-зын-ша-гъэ
- Г) узы-ниша-гъэ

11. ПычыгъуэкӀэ зэрызэпыудар пэжкъым:

- А) шы-псы-ра-нэ
- Б) у-нащ-хъэ
- В) у-нэ-лъа-щӀэ
- Г) мы-лэ-ры-сэ

12. Мыпхуэдэу псалъэр епхъэкӀ хъунущ:

- А) мылэры-сей
- Б) у-нэ
- В) къабзэ-у
- Г) цӀы-кӀухэр

13. ПсалъэкӀум хэт щхъэ префикс с-, н-хэр мыпхуэдэу епхъэкӀ хъунущ:

- А) хэс-цӀэнущ, хуэп-тхащ
- Б) хэ-сцӀэнущ, хуэ-птхащ
- В) хэ-с-цӀэнущ, хуэ-п-тхащ
- Г) цӀым хуэдэуи

14. Мы псалъэм ударенэр етӀуанэ пычыгъуэм телъщ:

- А) цабэрыкӀуэ
- Б) цэбэт
- В) цхъуантӀэ
- Г) шынэкъэрабгъэ

15. Мы псалъэм ударенэр ещанэ пычыгъуэм тохуэ:

- А) гъэмахуэ
- Б) шэджагъуаихэ
- В) шыщхъэмыгъазэ
- Г) шыгъульэ

16. Мы псалъэм ударенэр еплӀанэ пычыгъуэм тохуэ:

- А) шэджагъуантӀэ

- Б) *шэджэналъэ*
- В) *дыгъэрыжъэ*
- Г) *клэртлофуэздыгъэ*

17. Адыгэбзэ ударенэ хабзэм теткъым:

- А) *клэнауэ*
- Б) *нышэдибэ*
- В) *тхыпхъэццыхъэ*
- Г) *хуэрэдджэ*

18. Ударенэр зытеувэ пычыгъуэм елъытауэ, мы псалъэм и мыхъэнэм зыхъуэжынклэ хъунуш:

- А) *тэрэзэ*
- Б) *салъкъын*
- В) *хъэуан*
- Г) *мыхъур*

19. Къызэрэтпсэлъымрэ зэрытхамрэ зэтехуэ псалъэщ:

- А) *утклэрэпццыхъ*
- Б) *уытклэрэпццыхъ*
- В) *уытклэрэпццыхъ*
- Г) *уытклэрэпццыхъ*

20. Къызэрапсэлъымрэ зэратхымрэ зэтехуэркъым:

- А) *гъэмахуэ*
- Б) *лэжъыгъэ*
- В) *пццыхъ*
- Г) *луэрылуатэ*

ПСАЛЬАЛЬЭ

Акылыцдж – вскидчивый, взбросливый (о человеке).

Аму – бутень клубненосный.

Арджэныпс – шпагат, шнур, используемый для изготовления циновки.

Ахырызэман – 1) светопреставление, апокалипсис; 2) лихой; отчаянный, бедовый; 3) замечательный, прекрасный, великолепный.

Бадырэ – эвфемическое название насекомых-паразитов.

Бейгуэл – прислужник (князя или орка).

Бжэндэхъуджэдыклафэ – светло-голубой.

Бжынцынафэ – тёмно-зелёный.

Бзэхабзэ – грамматика.

Бзэщлэныгъэдж – лингвист.

Бырхэмот – бергамот (сорт груши).

Вагъэбдзумэ – часть земли, переворачиваемый плугом.

Вагъуэдж – астроном.

Выц – шалфей.

Гынэщ – аптека.

Гыныпс – 1) настой на травах, применявшийся в старину как лечебное, колдовское или отравляющее средство; 2) *разгов.* Спирт, водка.

Гурэпкырэ – несерьезный, неуравновешенный (о характере).

Гухъэр – узор.

Гъуазджэ – искусство.

Гъуафэ – каштановый.

Гъущлыху – алюминий.

Дадий – 1) красивый (в детской речи); 2) цветок.

Дэжыг – купец.

Дзасэл – шашлык.

Жэзнэч – жетон, значок.

Жэуаплы – ответственный, обязательный (о человеке).

Жыгыулуцхъэпс – вертишейка (птица из отряда дятлов).

Жьаклэхьырицэ – с редкой, жидкой бородой.

Жьапхьальэ – 1) сковорода для жарки; 2) мангал; электрошашлычница.

Жьэмакъ – фонема.

Жьэмакъзешэ – гласная фонема.

Жьэмакъ дэклуашэ – согласная фонема.

Ибэ – сирота.

Клаблащхьэ – недобрый, злой, злоязычный.

Клэтх – кайма.

Клэлунэ – 1) шпингалет; 2) *лингв.* Точка.

Къэзакъбанэ – облепиха.

Къанакплэ – посещение воспитанника.

Къафапщлэ – плата за танец.

Къэлэрдадий – тюльпан.

Къудэ – доброжелатель.

Къумалэ – ласковое слово, ласка, сердечность.

Къурапщлэ – чернявый.

Кхьыбаб – старый, дряхлый.

Кхьырбыщ – 1) рыхлый; 2) вялый.

Ландыщэ – ландыш майский.

Лэджэн – медный таз.

Лодан – 1) камка; 2) шелковый платок.

Лыплыжь – переспелый (о фруктах).

Лыхулыпщлэншэ – безжалостный, кровожадный, черствый.

Льапщлэрыщэ – 1) босоногий, необутый; 2) лапотный; 3) побирашка.

Льэрыгыпс – путлище.

Льэхьыц – кокон.

Лпакъуэщлэ – фамилия.

Мажьапхьэ – узор на циновке, напоминающий расческу.

Мазэхьуанэ – февраль.

Макъыдж – фонетика.

Мамкъутыфэ – малиновый цвет.

Масил – сталь большой прочности.

МафӀэгугехуэ – машинист паровоза.

Махуэшхуэпэ – канун праздника.

Махъшэбзу – страус.

Мухьэрэб – молитвенная ниша внутри мечети.

Мыщэгуэн – 1) норка со съестными запасами, собранными мышью в нору;
2) богатство.

Мыщэхупщ – плод рябины.

Мыщхуэмыфэ – невзрачный, неяркий, блеклый.

МыӀумин – боголюбивый, благочестивый, набожный.

Нанэжь – бабушка.

Нары – гранат.

Нэпкъыжьэ – штампы для таврения мелкого скота на лицевой части.

НэплъыснэӀус – любопытный.

Нэхутхьэху – 1) белокрысый, блондинистый; 2) утренняя заря, денница.

Псальэгъэху – речистый, велеречивый.

Псантхуэ – нерв.

Псчэуз – коклюш.

Псыгуэн – бассейн.

ПсыӀуфэшыбжий – бальзамин.

Пхъэсамплэ – деревянные ножны кинжалов.

Пхъыфэ – морковный цвет, оранжевый

Пшахъуэджэд – кулик (птица).

Пщацаплэ – обряд знакомства жениха и его родственников с невестой.

ПщэкӀыхь – жираф.

ПщыхьэщхьэхуеӀуэнтӀэкӀ – вечернее время.

ПэтӀрэжан – 1) томат съедобный; 2) баклажан.

РуматӀ – зяблик.

Рымэ – рукоятка к ручке косы

Рыгуэ – пест, пестик.
Сабафэ – серый.
Сабэщып – пылесос.
Сэрэсалам – мятлик водяной.
Сэрэш – 1) болотистое место, болотистый; 2) ситник (травянистое растение).
Сотрэшльэгу – узор на циновке.
Тэмакъ лынальэ – голосовая связка.
Тельхьэгъу – сторонник, поборник, единомышленник.
Трам – лировидная форма.
Турыхь – вечерняя молитва в месяц мусульманского поста рамазан.
Тутынсафальэ – пепельница.
Тутынсафэ – пепел от сигарет, папирос и т.п.
Тхыпсэбзэ – литературный язык.
Тхыпсэ – литература.
Тхыпсэдж – литературовед.
Тхыпсэщлэныгъэ – литературоведение.
Тхыпсей – литературщина.
Тхыпхьэщл – орнаментщик.
Тхьэдадий – цветок сирени.
Тламы – апельсин, цитрус китайский.
Тлэрикъэт – фанатик.
Тыхьуэ – чабан, пасущий племенных баранов.
Тыхьуэфэджэдыгу – тулуп (из овчины).
Уэбэуфэ – пасмурный.
Уэркъгъусэ – юноша-оруженосец, сопровождающий рыцаря в походах.
Упщлэжэгъу – советник, советчик.
Ухьэутл – неважный, плохой.
Фэльырзэщхьэщыуд – разновидность узора на циновке.
Фэгъу – одного цвета с чем-либо.

Фонащафэ – цвет медовой дыни.
Флэгъу – доброжелатель.
Хьэбзэгутхьэмпэ – подорожник большой.
Хьэжыгуэн – голодранец, бродяга, босяк.
Хьэщбэкхь – 1) навес; 2) уст. Житница.
Хумплэ – зернышко пшена.
Хьэрмэзан – грабли.
Хьэт – малость, немного, чуть-чуть.
Хьуалэ – стог сена.
Хьур – овца.
Хьурыщлэ – глагол.
Хьурыщлафэ – глагольная форма.
Шакъафэ – фиолетовый.
Шэдж – мелкий, неглубокий.
Шыклуртым – каштан.
Шыклуртымыфэ – каштановый цвет.
Щхьэцыщ – парикмахер.
Іэбжьэ – рог, бокал.
Іэгуэ – горсть.
Іэгубжьэ – стакан, чашка, глубокая миска.
Іэгъуэ – близкий (близко находящийся).
Іэкъуэ – неловкий, неумелый
Іэфэ – шкура крупного скота
Іэщлэ – близкий (на близком расстоянии).
Іугъуафэ – дымчатый, цвета дыма.

ЛИТЕРАТУРЭ

Адыгэбзэ псалъалъэ. М, 1999.

Балкаров Б.Х. Фонетика адыгских языков. Нальчик, 1970.

Джаурджий Хь.З. Адыгэбзэ (5 класс). Налшык, 2012.

Джаурджий Хь.З. Адыгэбзэ (еджакӀуахэр зэрыгъуэзэн тхылъ). Налшык, 1996.

Кабардино-черкесский язык. Том I. Нальчик, 2006.

Кумахов М.А. Сравнительно-историческая фонетика адыгских (черкесских языков). М., 1981.

Материалы региональной научной конференции «Проблемы унификации адыгских алфавитных и орфографических систем» (12-13 ноября 1999 г). Нальчик: КБИГИ, 1999.

Словарь русской лингвистической терминологии / под общим руководством профессора А.Н. Абрегова. Майкоп, 2003.

Тау Ж.Къу., Унэллокъуэ В.Хь. Диктантхэмрэ изложенэхэмрэ (5 – 9 классс). Налшык, 2013.

Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.

Унатлоков В.Х. Бзэр псалъэ зырызурэ зэхэтщ // Актуальные проблемы общей и адыгской филологии. Материалы VII международной научной конференции. Майкоп, 2013. С. 321-324.

Урыс Хь.Щ. Адыгэбзэм и тхыдэ. Налшык, 2000.

Урыс Хь.Щ. Адыгэ грамматикэ (фонетикэ, морфонемикэ, морфологиие). Налшык, 2001.

Шагиров А.К. Фонетика и морфология кабардинского языка. Нальчик, 2004.

ЦІЭ ГЪЭЖІЭЩІАХЭР

Б.Хь. – Бештокъуэ Хьэбас

Къ.С. – Къаз-Джэрий Сулътан

Къ.Хь. – Къашыргъэ Хьэпащлэ

КІ.А. – Клыщокъуэ Алим

М.С. – Мафлэдз Сэрэбий

М.Б. – Мэзыхьэ Борис

М.Е. – Мэлбахъуэ Елберд

Щ.А. – ЩоджэнцыкІу Алий

Іу.Б. – Іутыж Борис

ПСАЛЪАЩХЪЭХЭР

ПСАЛЪЭПЭ.....	3
1. Бзэм и макъхэр.....	5
2. Алфавитымрэ графикэмрэ.....	8
3. Макъзешэхэр.....	15
4. Макъ дэклуашэхэр.....	27
5. Пычыгъуэ. Ударенэ. Транскрипцэ.....	48
ПСАЛЪАЛЪЭ.....	65
ЛИТЕРАТУРЭ.....	71
ЦІЭ ГЪЭКІЭЩІАХЭР.....	72

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ

Унатлоков Вячеслав Хаутиевич

Фиापшева Марина Арсеновна

СБОРНИК УПРАЖНЕНИЙ ПО ФОНЕТИКЕ КАБАРДИНСКОГО ЯЗЫКА